

Araştırma Makalesi/ Research Article

**G. H. Hepworth’un “Through Armenia On Horseback”
Adlı Kitabının 1894-1897 Ermeni Olayları Hakkında
Verdiği Bilgiler Açısından Bir Analizi ve Kritiği**

Özay Yıldırım*

(ORCID ID: 0000-0002-1646-2387)

Makale Gönderim Tarihi

26.02.2025

Makale Kabul Tarihi

03.08.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yıldırım, Ö., “G. H. Hepworth’un “Through Armenia On Horseback” Adlı Kitabının 1894-1897 Ermeni Olayları Hakkında Verdiği Bilgiler Açısından Bir Analizi ve Kritiği”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Eylül 2025): 2621-2679.

APA: Yıldırım, Ö. (2025). G. H. Hepworth’un “Through Armenia On Horseback” Adlı Kitabının 1894-1897 Ermeni Olayları Hakkında Verdiği Bilgiler Açısından Bir Analizi ve Kritiği. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 2621-2679.

Öz

Bu makalede, *New York Herald* gazetesi muhabiri George Hughes Hepworth’un 1894-1897 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde yaşanan Ermeni olaylarını araştırmak üzere Sultan II. Abdülhamid’in izniyle 1897 yılının Ekim ayında başlayıp 1898 yılının Ocak ayı başlarına kadar Doğu Anadolu’yu gezerek edindiği izlenim ve notlara dayanarak 1898’de yayınladığı “Through Armenia on Horseback” adlı eserinde Ermeni Sorunu hakkında yer verdiği bilgiler değerlendirilerek dönemin belge ve kaynakları ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır. Hepworth eserinde Ermeni Sorunu ile ilgili yaptığı yorumlarda bir gazeteciden çok Hristiyan bir din adamı taassubuyla olaylara yaklaşmıştır.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye, ozaykochanoglu69@gmail.com.
Ph.D., Independent Researcher, Turkey.

Konu hakkında yaptığı görüşmelere dair değerlendirmelerini hep Ermeniler lehine aktarmış, Türklerin belgelere dayanarak anlattıkları olaylara inanmazken, Ermenilerin delilsiz olarak anlattığı hemen her şeye koşulsuz inanmıştır. Hepworth yaşanan olaylarda komiteci Ermenileri ve onları isyana teşvik eden Rusya ve İngiltere'yi de sorumlu tutmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in katliam gibi bir niyetinin olmadığı halde Osmanlı Devleti'ndeki bazı yetkililerle Hamidiye Alayları ve Kürt aşiretlerinin masum Ermenileri katlettiğini ileri sürmüştür. Halbuki Hepworth'un henüz Osmanlı topraklarında Osmanlı hükümetine sunduğu raporlarda olaylardan tamamen Ermeni komitelerini ve onları teşvik eden devletleri suçladığı görülmektedir. Buradan Hepworth'un ABD'ye döndükten sonra Anadolu'da gördüklerinden çok kendi düşünce ve hissiyatını kitabına aktardığı ve gerçekleri çarpıttığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: George Hughes Hepworth, 1894-1897 Ermeni Ayaklanmaları, New York Herald Gazetesi, II. Abdülhamid, James Gordon Bennett Jr., Sidney Whitman.

An Analysis and Critique of G. H. Hepworth's Book "Through Armenia on Horseback" in Terms of the Information It Provides on the Armenian Events of 1894-1897

Abstract

This article aims to evaluate the information provided by *New York Herald* reporter George Hughes Hepworth on the Armenian Question in his work "Through Armenia on Horseback", published in 1898, based on his impressions and notes from his travels in Eastern Anatolia, starting in October 1897 and ending in early January 1898, with the permission of Sultan Abdulhamid II, to investigate the Armenian events that took place in the Ottoman Empire between 1894-1897, and to analyze it in the light of documents and sources of the period. Hepworth approached the events in his work with the fanaticism of a Christian clergyman rather than a journalist in his comments on the Armenian Question. He always gave his evaluations of the interviews he conducted on the subject in favor of the Armenians, and while he did not believe the events narrated by the Turks based on documents, he unconditionally believed almost everything that the Armenians narrated without evidence. Hepworth held the Armenian committee members and Russia and England, who encouraged them to rebel, responsible for the events, and claimed that Sultan Abdulhamid II had no intention of committing a massacre, but that some officials in the Ottoman Empire, the Hamidiye Regiments and Kurdish tribes massacred innocent Armenians. However, in the reports Hepworth submitted to the Ottoman

government while still in Ottoman territory, it is seen that he blamed the Armenian committees and the states that encouraged them for the events. From this, it is possible that Hepworth transferred his own thoughts and feelings into his book rather than what he saw in Anatolia after returning to the United States, and that he distorted the facts.

Keywords: George Hughes Hepworth, 1894-1897 Armenian Uprisings, New York Herald Newspaper, Abdulhamid II, James Gordon Bennett Jr., Sidney Whitman.

Giriş

1894-1897 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan Ermeni ayaklanmaları Ermeni ihtilalcileri, misyonerler ve Batı basını tarafından Batı kamuoyuna çarpıtılarak aktarılmıştır.¹ Ermeni Sorunu üzerinden Batı kamuoyunda oluşturulan olumsuz algıdan ve atılan iftiralarla kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti yaşananların yerinde incelenmesi için Batılı ülkelerden gözlemci talebinde bulunmuş ancak bu girişim Türkler aleyhine oluşan karalamaya kapılan Batılılar tarafından ilk başta dikkate alınmamıştır. Sultan II. Abdülhamid diplomatik girişimlerle Osmanlı Devleti aleyhine yapılan bu kara propagandanın ve asılsız haberlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu maksatla Papa'ya dahi müracaat etmiştir.² Bu girişimler üzerine Ermeni olaylarını araştırmak

¹ Hınçak Örgütü'nce 1894 yılında Sason'da çıkarılan olaylardan sonra Avrupa ve Amerika basını Osmanlı Devleti aleyhine büyük bir kara propaganda başlattı. Büyük devletlerin Berlin Antlaşması gereğince Ermeniler lehine müdahalede bulunmasını sağlamak amacıyla icra edilen Sason İsyanı, Ermeni patrikhanesi ve komiteleri aracılığıyla aslı olmayan iftiralarla dolu bir şekilde Batı kamuoyuna servis edildi. Bunun üzerine Avrupa başkentlerinde ve Amerika'da Ermenileri destekleyen mitingler düzenlendi ve parlamentolarda açıklamalar yapıldı. İsmail Mangaltepe-Recep Karacakaya, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 27. Ermeni Sorunu üzerinden Türkleri karalama girişiminde İngiltere ve Amerika basını ön planda yer aldı. İngilizler bu doğrultuda istediklerini alabilmek adına en küçük olayları bile aşırı şekilde abartmış, bazen de aslında hiç var olmayan hadiseler icat etmişlerdir. Bu tür asılsız iddialara kaynak olarak da misyonerlerin anlattığı asılsız hikâyeleri göstermişlerdir. Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Yeni Türkiye*, 1/37 (Ocak-Şubat 2001), s. 474-483.

² BOA, HR. SYS. 29/86 (22 Ocak 1895).

için kurulan Uluslararası Tahkik Komisyonu'nun³ araştırmaları sonucunda hazırlanan raporda Ermenilerin katledildiği yalanı kesin olarak ortaya konsa da Batı basınının gerçekleri çarpıtması sonucu Osmanlı Devleti lehine istenen sonuç hasıl olmamış ve Batı kamuoyunun yalan haberlerle şuurlarına kazınan "Ermenilerin katledildiği" yalanı istenildiği ölçüde çürütülememiştir. Üstelik bu yalanların ardına takılan İngiltere, Osmanlı Devleti'nde Ermeniler lehine bir ıslahat layihası hazırlamış, Fransa ve Rusya'ya da bu layihayı⁴ onaylattıktan sonra Osmanlı Devleti'ne dikte etmiştir. Batılı devletlerin ıslahat konusunda yaptığı baskıya daha fazla dayanamayan Bâb-ı Âlî 11 Kasım 1896 tarihinde altı il⁵ için ıslahat Kararnamesi'ni yayınlamak zorunda kalmıştır.⁶ Bundan sonra Ermeni isyanları bir süreliğine durmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'ne atılan iftira hâlâ daha Batı kamuoyunun zihnindedir. Osmanlı Devleti'nin ıslahatları kabul etmesi de ayrıca Batı kamuoyu tarafından Osmanlı Devleti'nin suçluluğunu kabul ettiği şeklinde algılanmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid

³ Sason olaylarını araştırmak üzere kurulan bu komisyonda, o dönemde Osmanlı Devleti'nde konsolosluk görevlerinde bulunan; Fransız temsilcisi Vilbert, Rus temsilcisi Jevasky, İngiliz temsilcisi Shipley ile Osmanlı yetkilileri Şefik Bey, Ömer Bey, Celalettin Bey ve Mecit Bey yer almıştır. BOA, A. MKT. MHM., 751/1 (21 Ocak 1895). Komisyon tarafından hazırlanan tarafsız ortak rapora göre, Sason'da Hınçak cemiyeti tarafından bir isyan hareketine girildiği ve Osmanlı kuvvetlerinin de buna müdahale ettiği açıkça belirtiliyordu. Bu komisyonun saptadığına göre olaylarda 265 Ermeni çeteci öldürülmüş, sivil Ermeniler hiçbir zarar görmemiştir. Ancak bu tarafsız raporun verilerine rağmen Batı'daki bazı basın kuruluşları hâlâ daha Sason bölgesinde binlerce Ermeni sivilin öldürüldüğünü yazıyordu. Jeremy Salt, *Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri*, çev. Kadriye Göksel, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 20. Bu sırada İspanyol Yahudisi olan Ximenes adlı gezgin Londra'da *Reuters* ajansına verdiği uzun bir raporda, 1894 yılında Sason'daki Ermeni olayları sırasında Sason'da bulunduğunu ve Ermenilerin katledildiği hakkında hiçbir şey duyup görmediğini ifade etmiş, hatta buna yemin dahi edebileceğini belirtmiştir. Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 252.

⁴ 1895 Vilâyât-ı Sitte ıslahat Layihası için bkz. Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte ıslahatı (1878-1899)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020. Osmanlı Devleti bu layihayı ilk başta reddetmiştir. Bunun üzerine İngilizler donamalarını Beyrut Limanı'na yaklaştırmıştır. BOA, HR. SYS. 31-33; BOA, HR. SYS. 2744-54 (8 Haziran 1895).

⁵ O günkü sınırlarıyla Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Mamûretülaziz (Elazığ), Sivas ve Van vilayetleri (vilâyât-ı sitte).

⁶ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 172.

güvenilir ve olaylara tarafsız bakabilecek etkili bir Batılı gazetecinin olayları yerinde görmesini sağlayarak bu suçlamalardan kesin bir şekilde kurtulmak istemiştir. Bu sırada Batı'da bazı gazetelerde Türkler lehine haberler de çıkmıştır. *New York Herald* gazetesi bir haberinde Türklerin Ermeni meselesinde masum olduğunu dile getirmiştir.⁷ Sultan II. Abdülhamid Türkler lehine haberlere yer veren bu gazetenin sahibi *Gordon Bennett*⁸ ile iletişime geçerek⁹ ona bu meseleyi yerinde incelemesi için teklifte bulunmuştur. Bennett de Sultan'ın teklifini kabul ederek bu görev için gazetesinde editör olarak çalışan eski Protestan Papaz *George Hughes Hepworth*'u ve gazetenin muhabirlerinden *Sidney Whitman*'ı görevlendirmiştir. Hepworth ve Whitman'a bu seyahatlerinde Maarif Nezareti Mektupçusu Sırrı Efendi, Padişah yaverlerinden Süvari Miralayı Tefik Bey, Piyade Kaymakamı Rüşti Bey ve seyahat sorumlusu olarak Halid Bey eşlik etmiştir.

Osmanlı hükümeti "*Anadolu ahvâli hakkında şimdiye kadar Avrupa'ya yalan yanlış havâdisler yazılmış olduğundan ahvâl-i mahalliyeyi re'yü'l-ayn müşâhede etmek üzere*" şeklindeki ifadelerle bu muhabirlerin Ermenilerin yaydığı fesat ve iftiraları ortaya çıkarmak amacıyla Padişah'ın izniyle Anadolu'yu gezip olayları yerinde araştıracaklarını ilgili valiliklere bildirmiştir. Muhabirlerin yapacakları

⁷ Ermenilerin Osmanlı Bankası'na yaptıkları baskını manşetine taşıyan *New York Herald* gazetesi bu olayı: "*Ermeni çetecilerini ebleh bir şekilde destekleyen İngiltere'nin Gladstone'dan kalma siyasetinin son neticesi*" olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Amerikan halkının da türlü hile ve desiselerle Amerikan vatandaşlığını kazanıp burada tahriklerde bulunan ve aslında Amerikan vatandaşlığını hiç de hak etmeyen Ermeni ihtilalcilerinden bıktıkları dile getirilmiştir. Robert Koleji gibi bir Amerikan okulunun ancak dost bir ülkede böyle serbest bir şekilde eğitim verebileceğini ve misyonerlerin de aynı şekilde kendilerine en çok müsamaha tanınan ülkenin Osmanlı Devleti olduğu için bundan minnettar olmaları gerektiği ifade edilmiştir. BOA, HR. SYS. 74/29 (2 Ekim 1896).

⁸ James Gordon Bennett Jr. (10 Mayıs 1841 - 14 Mayıs 1918) İskoçya'dan ABD'ye göç eden babası James Gordon Bennett Sr. (1795-1872) tarafından kurulan *New York Herald* gazetesinin yayıncısıydı. https://en.wikipedia.org/wiki/James_Gordon_Bennett_Jr, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

⁹ Gordon Bennett 19 Ağustos 1897'de kendi yatıyla Büyük Ada'yı ziyaret etmiş, Sultan onu karşılaması için Süferâ Teşrifatçısı İbrahim Bey'i görevlendirmiştir. Bennett kendisine Padişah'ın selamlarını ileten İbrahim Bey'i öğle yemeğine davet etmiş ve birlikte yemek yenildikten sonra İbrahim Bey Bennett'in yanından ayrılmıştır bkz. BOA, Y. PRK. PT. 15/164.

gezinin önemi bu şekilde açıklandıktan sonra yol boyunca gidecekleri mahallerde kendilerine kolaylık gösterilmesi, her türlü konuda yardımcı olunması ve muhafazalarına dikkat edilmesi emredilmiştir. Bununla birlikte muhabirlerin seyahatleri sırasında, bir takım Ermenilerin gelip onlara da bazı iftira ve yalanlar anlatması beklenildiğinden bu gibi durumlara meydan verilmemesi için fevkalade bir itina gösterilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Ayrıca konsolosların, devletlerinin siyasi maksatlarının hizmetçileri olduklarından dolayı onların da ifadeleri art niyetten arınmış olamayacağı için muhabirlerin seyahatleri sırasında konsolosların sözlerine de itibar etmemelerinin sağlanması ve icra olunacak tahkikatın gayet tarafsız ve adilane olmasına itina gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir. Osmanlı makamları son olarak bu muhabirlerin de diğer Batılılar gibi Ermeni yalanlarına kapılmasından duydukları endişeyi dile getirmişlerdir.¹⁰

Amerikalı bir din adamı olan George Hughes Hepworth 4 Şubat 1833'te Boston, Massachusetts'te doğmuştur. Cambridge'te teoloji eğitimi alan Hepworth 1855'te buradan mezun olarak 1877'ye kadar çeşitli kiliselerde papazlık yapmıştır. 1877 yılında kürsülerden ayrılan Hepworth New York Herald gazetesinde muhabir olarak çalışmıştır.¹¹ 1894-1897 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde yaşanan Ermeni ayaklanmalarının, Ermeni ihtilalcileri ve Batı basını tarafından çarpıtılarak yanlış aktarılması neticesinde Sultan II. Abdülhamid'in daveti üzerine New York Herald gazetesinin temsilcisi olarak bu olayların aslını öğrenmek amacıyla görevlendirilen Hepworth, bu görev icabınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni gezmiş ve gördüklerini not almıştır. Hepworth, Amerika'ya döndükten sonra ise bu geziyi *"Through Armenia on Horseback"* adıyla bir kitap haline getirmiş ve 1898 yılında yayınlamıştır. Hepworth eserini onu bu seyahate teşvik eden New York Herald gazetesinin sahibi ve yayıncısı Gordon

¹⁰ BOA, Y. EE. 6/21 (5 Kasım 1897).

¹¹ Kariyeri boyunca birkaç kitap da kaleme alan Hepworth'un başlıca eserleri şunlardır: *"Whip, Sword and Hoe"* (Boston, 1864); *"The Little Gentleman in Green"* (1865); *"Rocks and Shoals"* (1870); *"Lectures to Young Men"* (1870); *"Christ and his Church"* (New York, 1872); *"Starboard and Port"* (1876).
<http://famousamericans.net/georgehugheshepworth/>, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

Bennett'e adamıştır. Hepworth Amerika'ya döndükten sonra sağlığı bozulmaya başlamış ve Haziran 1902'de ölmüştür.¹²

Hepworth'un Anadolu seyahati 1897 yılının son aylarına denk gelmiştir. Hepworth bu yolculuğa aynı gazetede çalışan bir başka muhabir olan Sidney Whitman, Dr. Wallish ve tercüman Hermann ile birlikte çıkmıştır. Onlara yanlarında Sultan tarafından görevlendirilen on süvariden oluşan bir askerî birlik eşlik etmiştir.¹³ Hepworth'un bu seyahatte tuttuğu notlara ve edindiği izlenimlere dayanarak 1898 yılında Amerika'da yayımladığı kitabı, bir önsöz ile on yedi bölümden oluşmakta olup toplam 355 sayfadır. Kitabın bölümleri ise şu şekildedir:

- Purpose of the Expedition (Gezinin Amacı)
- The Golden Horn (Altın Boynuz-İstanbul)
- To Trebizond (Trabzon'a)
- Zigana Pass (Zigana Geçidi)
- Over Kop Dag (Kop Dağı Üzerinde)
- Erzerum (Erzurum)
- The Massacres (Katliamlar)
- Another View Of The Massacres (Katliamların Bir Diğer Yönü)
- Queer People (Tuhaf İnsanlar)
- Ararat (Ağrı Dağı)
- Hamidieh And Massacres (Hamidiye Alayları ve Katliamlar)
- The Weakness Of Turkey (Türkiye'nin Zayıflığı)
- Westward Bound (Batıya Doğru)
- The Missionaries (Misyonerler)
- Turkish Schoolhouses (Türk Okulları)

¹² <https://blogs.stockton.edu/anatolia/2014/05/05/george-hughes-hepworth/>, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

¹³ George Hughes Hepworth, *Through Armenia On Horseback*, E.P. Dutton & Company, New York 1898, s. vi-vii.

-An Armenian's View (Bir Ermeni'nin Görüşü)

-A Summary (Bir Özet)

Türkiye seyahatine Paris'ten trenle İstanbul'a gelerek başlayan Hepworth, buradan buharlı bir gemiyle Karadeniz'e açılmış ve Trabzon Limanı'na ulaştıktan sonra yola yaya olarak devam etmiştir. Yol boyunca etrafı son derece ayrıntılı bir şekilde tasvir eden ve çektiği bazı fotoğraflara kitabında yer veren Hepworth, yerleşim yerleriyle ilgili olarak ise özellikle bu bölgelerin antik ve Hristiyan geçmişlerini ön plana çıkararak adeta Türklerden önceki Anadolu'yu özlemle yad etmiştir. Hepworth Protestan bir din adamı olarak tamamıyla Hristiyan taassubu içinde bir kitap kaleme almıştır. Kitapta yer verdiği bilgiler, genel anlamda tarafsız ve tek yönlü olup, belge ve gerçek deliller yerine kişisel çıkarımlara dayalı ve çoğunlukla Ermeniler tarafından uydurulan yalanları destekler niteliktedir. Bu kitap en son 2018 yılında ABD'de, 2020 yılında da İngiltere'de yeniden basılmıştır.¹⁴

Hepworth kitabında yer yer tarafsız davranmaya çalışmış ve yaşananlarda özellikle Sultan II. Abdülhamid'in hiçbir suçunun olmadığını itiraf etmesine rağmen olayları katliam olarak değerlendirmekten de geri kalmamıştır. Özellikle İngilizlerin ve diğer büyük devletlerin olaylardaki en büyük sorumlulardan olduğunu belirten Hepworth, Osmanlı Devleti'ni ise yeterli tedbir almamakla suçlamıştır. Hamidiye Alaylarını ve bölgedeki Kürt aşiretlerini de yaşananlardan sorumlu tutmuştur. Ancak Erzurum Valisi Rauf Paşa, Dr. Hepworth ve yol arkadaşı Whitman'ın yaptıkları "*tahkikat-ı amîka*"¹⁵ sonucunda yaşanan karışıklıkların Ermeni "*erbâb-ı fesâdı*"nın tahriklerinden kaynaklandığını kendisine ifade ettiklerini bildirmiştir. Rauf Paşa ayrıca Erzurum Vilayetinde çeşitli sınıflardaki halka karşı istisnasız eşit bir muamele ile yaklaşmakta olduğuna, muhabirler

¹⁴ Bu yeni baskılar sırasıyla şu şekildedir: "George H. Hepworth, *Through Armenia on Horseback Classic Reprint*, Published by Forgotten Books, IL/USA 2018 (ISBN 10: 133260921X / ISBN 13: 9781332609215)" ve "George H. Hepworth, *Through Armenia on Horseback*, Published by HardPress Publishing, United Kingdom 2020 (ISBN 10: 0461799812/ ISBN 13: 9780461799811)".

¹⁵ Derin soruşturma.

Hepworth'un ve Whitman'ın kesin bir surette şahit olduklarından dolayı gazetelerine de durumu bu şekilde aktardıklarını ifade etmiştir.¹⁶

Hepworth Yıldız Sarayı'na gönderdiği mektupta ise Ermeni hadiselerinin Avrupalıların teşviki, Rusya ve İngiltere'nin himayesi neticesinde meydana geldiğini bildirmiştir.¹⁷ Son olarak Erzurum, Bitlis, Diyarbakir ve İskenderun valilikleri Hepworth ve Whitman'ın Anadolu seyahatleriyle ilgili müşahedelerini ve Amerika'ya gönderdikleri mektupların içeriğini bildiren bir tahriratı Yıldız Sarayı'na göndermişlerdir. Bu tahriratta da aynı şekilde muhabirlerin olayların sorumlusu olarak Ermeni ihtilal çetesini ve Batılı devletleri sorumlu tuttukları, Anadolu'da ise asayişin tamamen yerinde olduğunu bildirdikleri aktarılmıştır. Ayrıca Hepworth'un mutaassıp bir din adamı olup en ufak bir ayrıntıda bile hayal dünyasından ekleme yaparak olayları çarpıtabilecek birisi olmasına rağmen kendisine böyle bir fırsat verilmediği bildirilmiştir.¹⁸

Bayram Kodaman Fransız Dışişleri Arşivinde Hepworth'a ait olan ve Anadolu seyahatinde Ermeni meselesiyle ilgili edindiği izlenimlerini aktardığı kırk bir sayfalık bir rapor bulmuştur. Kodaman'ın bu rapordan aktardığına göre Hepworth yaşanan şiddet olaylarının *"tamamen otonomi isteğiyle isyan eden Ermeni çetelerinin suçu olduğunu ve onları bu yolda cesaretlendiren İngiltere ve Rusya'yı ise asıl sorumlular olarak gördüğünü"* ifade etmiştir.¹⁹ Ancak görünen o ki Hepworth Anadolu seyahatini tamamlayıp Amerika'ya döndükten sonra bu seyahate dayanarak kaleme aldığını ileri sürdüğü kitabında görüşlerini değiştirerek yaşananları Ermenilerin katledildiği şeklinde yansıtmıştır.

Hepworth kitabında Ermeni olaylarına tarafsız bir gazeteciden çok Hristiyan bir din adamı gözüyle yaklaşmıştır. Bu nedenle kitabı iddia ettiğinin aksine tarafsızlıktan çok uzaktır. Hepworth geçmişte papazlık yapmış dindar bir Hristiyan olarak anlatımında tarihî ve dinî öğelere de

¹⁶ BOA, Y. PRK. BŞK. 55/10 (1 Aralık 1897).

¹⁷ BOA, Y. PRK. AZJ. 35/46 (4 Aralık 1897).

¹⁸ BOA, Y. PRK. UM. 40/95-2. İlgili tahriratın tamamı için bkz. Ek 4.

¹⁹ Bu raporu Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu tercümanı Leon Krajevski 1898 yılında İngilizce aslından Fransızcaya çevirterek kendi Dışişleri'ne göndermiştir. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 130-134.

sıklıkla başvurmuştur. Ayasofya'yı gezdikten sonra hissettiklerini anlatırken ne kadar koyu bir Hristiyan taassubu içerisinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Son Bizans İmparatoru'nun son anlarını tasvir eden Hepworth, Ayasofya'dan ayrıldığında tarihin bu "üzüntü verici" anısından dolayı kendisini hüzünlü bir sessizliğin büründüğünü ve otele vardikten sonra saatlerce bu anları hatırlayarak oturup İstanbul'u seyre daldığını ifade etmektedir.²⁰

Hepworth'un Anadolu seyahati sadece dört ay sürüp büyük kısmı çetin kış koşullarında, kötü durumda bulunan yollarda geçmiştir. Konakladığı yerlerde ise en fazla iki, üç gün kalmıştır. Buna rağmen son derece iddialı genellemelerde ve çıkarımlarda bulunmuştur. Hepworth kitabındaki iddialarına, her şeyden önce, Ermenilerin katledildiğine peşinen inandığını göstererek başlamıştır. Zira daha kitabın ilk bölümünde ve bazı başlıklarında "massacre" kelimesini kullanarak Ermenilerin katliama uğradıklarını peşinen kabul ettiğini göstermiştir. Hatta Türklerin dahi bu suçlarının farkında olduklarını iddia ederek: *"Ekonomik ilişkilerden veya Avrupalı güçlerle olan ilişkilerden bahsettiğimde kendilerinden çok açık sözlü ve doğal bir ses tonuyla konuşan Türkler, konuyu soykırıma getirdiğimde birden etraflarına bakıp kendilerini bana yanaştırıp stresli bir şekilde benimle konuşuyorlardı. Şundan o kadar çok eminim ki bütün ulus suçunun farkında ve konu ne zaman açılrsa utançtan yüzleri kızarıyor."* ifadelerini kullanmıştır.²¹

Yolculuğu sürecinde yaşananlarla ilgili görüşme yaptığı kişilerin çoğunun ismine kitabında yer vermeyen Hepworth, yaptığı değerlendirmelerde ise tarafsızlık ilkesini Ermeniler lehine sıklıkla ihlal etmiştir. Kullandığı ifadelerde Hristiyan taassubu hemen göze çarpan Hepworth, kitabın önsöz kısmında bu gezinin amacını açıklarken kendisinin tarafsız bir gözlemci olduğunu ileri sürerek kitabı hakkındaki değerlendirmeyi okuyucuya bıraktığını ifade etmiştir. Bu cümleden hareketle bu çalışmada, Hepworth'un söz konusu kitabında Ermeni meselesiyle ilgili yer verdiği bilgiler dönemin kaynakları eşliğinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

²⁰ G.H. Hepworth, *Through Armenia On Horseback*, E.P. Dutton & Company, New York 1898, s. 30.

²¹ Hepworth, a.g.e., s. 7.

Hepworth'un Yaptığı Mülakatlar ve İzlenimleri:

Hepworth 1894-1897 yılları arasında Anadolu'da yaşananları anlamak için yolda karşılaştığı çeşitli şahıslarla bu konu hakkında konuşmuş ve kitabında bu görüşmelere yer vermiştir. Hepworth röportaj yaptığı kişilerden özellikle Ermenilerin isimlerini gizleyip bu şahısların görüşlerinden çok kendi kişisel izlenim ve yorumlarını ön plana çıkararak Ermeniler lehinde ve Türkler aleyhinde bir algı oluşturmaya çalışmıştır. Görüştüğü şahısların isimlerine yer vermemesine bu şahısların can güvenliğini gerekçe gösteren Hepworth, hiçbir belge veya bilgiye başvurmaksızın tamamen bu şahısların anlattıklarına kendi şahsi fikirlerine dayanan çıkarımlarını ekleyerek yaşananları "*katliam*" olarak değerlendirmiştir. Bu nesnellikten uzak yaklaşım eleştiriye oldukça açıktır. Üstelik Hepworth sahte nesnellik göstergesi olarak bu şahısların Osmanlı Devleti ve Müslüman toplumu hakkında bazı olumlu ifadelerine yer verse dahi bunlarla alakalı yaptığı yorumlarda bir şekilde suçu yine Müslüman toplumuna ve Osmanlı idarî ve askerî yetkililerine yükleme çabası içine girmiştir.

İstanbul'dan Trabzon'a gitmek için buharlı gemiyle Karadeniz'e açılan Hepworth bu geminin güvertesinde bir Ermeni ile karşılaşmıştır. Bu, onun bu seyahatte Ermeni olaylarıyla ilgili görüşme yaptığı ilk kişidir. Hepworth'un ifadesine göre bu şahıs katliamdan kaçarak kurtulanlardan birisidir. Hepworth kitapta bu Ermeni'nin ismine veya hakkında başka bir bilgiye yer vermemiştir. Bu Ermeni'ye göre: *"Katliamda ölenlerin sayısı çoktur ve kimse tam sayıyı bilmemektedir. Ancak bu katliamların yaşanmasında Ermeni komitecilerinin suçu vardır. Büyük devletler de onları yalnız bırakmış ve Türkler Ermenileri istedikleri gibi katletmişlerdir(!). Bu olayların baş sorumlusu ise birkaç tahrikçi Ermenidir."*²²

Samsun'a geldiklerinde Hepworth yine aynı Ermeni'ye burada Ermeni yaşıyor mu ve "katliamlar" sırasında burada ne oldu diye sorduğunda, Ermeni ona; *"evet burada pek çok Ermeni ve Rum yaşar ancak burada hiçbir katliam yaşanmadı çünkü buranın valisi*

²² Hepworth, a.g.e., s. 41-42.

sorumluluk sahibi bir insandı” cevabını verir.²³ Daha sonra Hepworth bu Ermeni ile arasında geçen görüşmenin bir kısmını şu şekilde aktarır:

Sonra katliamlardan bahsetmeye başladım ama bana o kadar sert baktı ki benim casus teşkilatından olup olmadığımı merak ettiğini gördüm. “Ben bir Amerikalıyım” dedim sessizce. Sonra birbirimizi anladık. “Amerikan” kelimesi Alaaddin’in açık susamı gibiydi ve o bana ruhunu açtı. Acı ve öfke karışımı bir ifadeyle “Bunlar acı günlerdi” dedi. “Halkımız komitecilerin tutkularına kurban edildi”. “Peki ya öldürülenlerin sayısı?” diye sordum. “Kimse bilemez. Bu çoğunlukla tahmine dayalıdır. Ancak oldukça yeterli sayıda vardı. Düzinelercesi sokaklarda yatıyorlardı. Soğuk, sert bedenler, hiçbir suç işlememiş adamlar, birkaç asabi adamın aptallığı yüzünden acı çekiyorlardı” dedi.²⁴

Bu ifadelerde ilk dikkati çeken şey bu meçhul Ermeni’nin olayların baş sorumlusu olarak birkaç Ermeni çeteciye göstermesidir ki bu bile tek başına meselenin özünü ilgili bir itiraf niteliğindedir. Aynı şahıs konuşmasının devamında olayın gerçekleştiği yeri ve zamanı belirtilmeksizin düzinelerce Ermeni’nin sokaklarda öldürüldüğünden bahsetmesine rağmen olayın failleri veya maktulleri hakkında sivil mi veya çeteci mi olduklarına dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Avrupalı devletleri de yaşananlara göz yummakla suçlamış ve Türklerin bundan cesaret alarak çetecileri bahane edip masum ve silahsız Ermenileri katlettiğini ileri sürerek bunun korkaklık olduğunu belirtmiştir. Devamında, *“eğer elimizde silah olsaydı olaylar daha farklı sonuçlanırdı”* şeklinde bir yakarıшта bulunmuştur. Hepworth ise Ermeni’nin bu anlattıkları karşısında üzüntüden iştahının kaçtığını ifade etmiştir.²⁵ Görünen o ki Hepworth bu şahsın hiçbir delile dayanmadan anlattığı her şeye hiç tereddüt etmeden inanmış ve hatta bunlardan dolayı oldukça müteessir olmuştur.

Hepworth kendisinden birkaç gün önce, Sultan’ın ıslahat hareketini teftiş amacıyla ülkenin çeşitli bölgelerini ziyaret eden Anadolu Islahatı Umumî Müfettişi Şakir Paşa’nın yüklü miktarda maiyeti ve yetkililerle beraber Trabzon’a vardığını bildirmektedir. Bunların Trabzon’da kaldığı beş odalı otelin üç odasını tuttuklarını belirten Hepworth, kendisi de

²³ Hepworth, a.g.e., s. 44.

²⁴ Hepworth, a.g.e., s. 41.

²⁵ Hepworth, a.g.e., s. 42.

buradayken Ermeni olayları hakkında kendi bakış açılarına göre olaya hakim olan bu "centilmenlerle" özgürce konuştuğunu ifade etmektedir.²⁶ Burada bir hükümet görevlisiyle yaptığı görüşmeyi aktaran Hepworth bu yetkiliye karşı "Ermenileri Hristiyan oldukları için öldürüyorsunuz" diye bir ifade kullanır. Buna karşılık Osmanlı yetkilisi "Ah, hayır bu bütün Batılıların düştüğü bir hatadır ve bu açıklama bize karşı büyük bir haksızlıktır. Hiçbir Ermeni dininden dolayı acı çekmemiştir. Bunu Ermenilere sorun, onlar size bunun doğru olduğunu söyleyeceklerdir." diye yanıt verir. Hepworth, o halde felaketlerin sebebi neydi diye sorar. Yetkili ise buna "tamamen siyaset" cevabını verir ve şu ifadeleri ekler:

*Ben hükümetin hizmetindeyim ve doğal olarak önyargılı olduğumu düşüneceksiniz. Ama Avrupalılar inanmasa da iyi Türkler de var, bir de mevcut yöntemleri eleştirmekten çekinmeyen Türkler var. Hiçbir milletin halkı kusursuz mudur demiyorum ama Türkiye'nin büyük bir provokasyona uğradığını ve bunun altında huzursuz olmasının garip olmadığını söylüyorum. Ben Ermenilerin özerklik hırsları nedeniyle bu felaketi kendi başlarına getirdiklerini düşünüyorum.*²⁷

Hepworth yukarıdaki görüşmeyi yaptığı Osmanlı yetkilisinin de ismini açıklamaz ve bu şahsın açıklamalarını tatmin edici bulmayarak bunlar hakkında eleştiride bulunur. Oysaki daha önce görüşme yaptığı gizemli Ermeni şahsın anlattıkları hakkında hiçbir eleştiride bulunmamıştı. Üstelik Ermeni şahsın, olayın gerçek müsebbibi olarak Ermeni çetecilerini gördüğü itirafını hiç dikkate almazken, masum Ermenilerin katledildiği görüşünü hiç sorgulamadan doğru kabul etmişti. Hepworth Osmanlı yetkilisinin yukarıda geçen açıklamalarıyla ilgili şu değerlendirmede bulunur:

Çok ilginç bir röportajdı ve sorunun Türkiye yönünü uzun yıllardır kamu işleriyle bağlantılı bir adamın ağzından duymak beni çok mutlu etti. Artık konuyu kendim araştırdığıma göre, arkadaşımın söylediklerinde bazı doğruluk payı olsa da, katılamayacağım pek çok noktanın da olduğunu söylemek zorundayım. Ermeniler millet olarak acı çekmişlerdir ama millet olarak günah işlememişlerdir. Neredeyse iyileşme ihtimalinin ötesinde sakat kaldılar. Bundan daha umutsuz insanları daha önce hiç görmedim. Her şeyini kaybetmiş ve hayata yeniden başlamak zorunda kalanların sayısı

²⁶ Hepworth, a.g.e., s. 53.

²⁷ Hepworth, a.g.e., s. 54-55.

hesaplanamayacak kadar fazladır. Ülkedeki her misyoner istasyonunda, tarih sayfalarını lekeleyen temel bir suçla yetim bırakılan yetimler bulacaksınız. Onların üzgün yüzlerine baktım ve o kadar çok dul gördüm ki, neden Tanrı'nın yıldırımlarının suçluların üzerine atılmadığını merak ediyorum. Suçluyu cezalandırmak başka bir şeydir, ama masumu cezalandırmak uygar dünyada intikamcı öfkeyi uyandırması gereken bir eylemdir. Ermenistan'ın tepeleri ve vadileri, hükümete elini kaldırmayan, imparatorluktaki herhangi bir Türk kadar sadık, işkence görenlerin çığlıklarıyla yankılanıyor. Bu yüzden Türkiye'den nefret ediliyor. Kendisinden nefret edildiğini ve bu tür zulümlere izin verildiği sürece kendisinden nefret edileceğini neden ona söylemiyoruz? Bir ırkı kasıtlı olarak yok etme girişimi, bu yüzyılın ruhu tarafından onaylanmamaktadır. Bu girişimde bulunuldu ve tüm işaretler başarısızlıkla sonuçlanmadıkça, Avrupa geçmişi unutup dokunulmazlığı mümkün kıldığında bu girişim yeniden gerçekleştirilecektir.²⁸

Hepworth'un bu ifadeleri onun Ermeni taraftarlığının açık göstergesidir. Hepworth burada masum Ermenilerin toplu katliama tabi tutulduklarını iddia etmektedir. Halbuki bu dönemde Ermeniler kurdukları çetelerle gerilla savaşına başlamış, Osmanlı kuvvetlerine baskınlar düzenlemiş, Müslüman köylerini basarak halkını katletmişlerdir.²⁹ Hükümet ve halk savunmaya geçince de komiteciler, "Ermeniler katlediliyor" iftirasını yaymışlardır. Hepworth'un bu iftiraların tesirinde kaldığı, Ermeni çetelerinin işlediği katliamlardan hiç bahsetmemesinden de anlaşılmaktadır. Üstelik Hepworth'un iddia ettiği gibi Ermeniler iyileşme ihtimalinin ötesinde sakat kalmış olsaydılar bu olaylardan kısa süre sonra yeniden ayaklanma şansını bulamazlardı. Bilindiği üzere Antranik ve çeteleri 1901 yılında yeni bir isyan ve terör hareketine girişmişlerdir.³⁰ Ayrıca Hepworth Batı aleminde Türklerden nefret edilmesinde, kendisi gibi mesnetsiz iddialara aldanan ve bunları yayan Batı basınının başrol oynadığının da farkında değildir veya farkında değilmiş gibi davranmaktadır.

Hepworth Trabzon'da bulunduğu sırada buradaki Amerikan misyoneri Rahip Parmelee'yi ziyaret ederek onunla da konu hakkında görüştüğünü ifade eder. Hepworth bu rahibin yüzünde, diğer

²⁸ Hepworth, a.g.e., s. 55-56.

²⁹ Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008, s. 137.

³⁰ Gürün, a.g.e., s. 166.

karşılaştığı tüm misyonerlerde olduğu gibi “endişe dolu bir ifade” olduğunu belirtir. Hepworth’un aktardığına göre yaşanan olaylardan son derece haberdar olan bu rahibin şahit olduklarını oldukça tarafsız bir şekilde anlatması Hepworth’u son derece şaşırtır. Rahip Parmelee de kanlı olayların yaşanmasının müsebbibi olarak Türkleri değil Ermeni ihtilalcilerini işaret eder. Hepworth misyoner Rahip Parmelee’nin görüşleriyle ilgili şu yorumda bulunur:

Bu saygıdeğer beyefendi katliam döneminin olaylarıyla tamamen ilgiliydi ve bunlardan beni şaşırtan bir yargısal tarafsızlıkla bahsetti. Eğer ben o günlerin kanlı olaylarına şahit olmuş olsaydım kesinlikle faileri hakkında sakın bir şekilde konuşamazdım. Onun da Türklerle karşı hararetle konuşmasını bekledim ama aksine onlar hakkında sakın ve kesin bir şekilde konuşuyordu ancak kanlı olaylara sebebiyet verdikleri için Ermeni ihtilalcilerini suçluyordu. Her sorunun iki tarafı vardır, hatta bu soru katliamlarla ilgili olduğunda bile... Türkleri de Ermeniler kadar iyi inceleyen bu misyoner arkadaşım her ikisi hakkında da adil davranabilecek durumdaydı.³¹

Hepworth, Trabzon’da son olarak ismini vermediği ve Türk veya Ermeni olmayıp olaylara son derece vakıf ve tarafsız olduğunu ileri sürdüğü bir kişi ile daha görüştüğünü kaydetmiştir. Hepworth bu görüşmeyi, Türkleri uyguladıkları yöntemde “tarif edilemeyecek şekilde acımasız” bulmasına rağmen büyük bir provokasyona uğradıklarını kendisine gösterdiği için kitabına aldığını belirtmektedir. Hepworth, Amerika’da iken bütün sempatisinin kayıtsız şartsız Ermenilerden yana olduğunu, Ermenilerin dinî fanatikliğin kurbanı olduklarını ve hiçbir suçlarının olmadığı halde yok edilmenin eşiğine getirildiklerini sandığını,³² ancak Trabzon’da karşılaştığı bu kişilerden sonra bakış açısının biraz değiştiğini ifade etmiştir. Bu ifadesine rağmen ilerleyen satırlarda Hepworth’un, Türkler hakkında Amerika’da sergilediği önyargılı tutumu hiç de geride bırakmadığı anlaşılmaktadır. Trabzon’da görüştüğü bu şahıs da, her ne kadar olayı Ermenilerin başlattığını belirtse dahi Hepworth aynı şahsın olaylarda otoritelerin masum Ermenileri de cezalandırdığını ifade ettiğini ileri sürmüştür. Burada olduğu gibi kitabın geri kalanında da Hepworth Türkler lehine olup olayın özünü anlatan en küçük bir itirafı dahi adeta çürütme çabası içine girmiştir. Bu tür itiraflara kitabında yer verme sebebinin ise

³¹ Hepworth, a.g.e., s. 59.

³² Hepworth, a.g.e., s. 60.

okuyucuya tarafsız görünme kaygısından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu şahısla oturup iki saat Ermeni olayları hakkında konuştuklarını dile getiren Hepworth’a göre Trabzon’daki Ermeni isyanıyla ilgili bu şahsın görüşleri ise şu şekildedir:

İzninizle size gözlerimle şahit olduklarımı anlatayım. Meşhur Bahri Paşa’yı sanırım tanırırsınız... Ne kadar kötü bir ünü olsa da, bu yaşananlara haklı bir gerekçe değildir. Bir gün Bahri Paşa Trabzon’un ana caddesinde yürürken muhtemelen ihtilalci komite üyesi birkaç genç Ermeni ona ateş açtı, amaçları onu öldürmekti... İşin aslı bu anlattığım gibiydi. Şimdi eğer bu şahıslar yakalanıp cezalandırılırsaydı herhangi bir katliam yaşanmazdı... Bu şahıslar kaçtı ancak yetkililer bu olayda tüm Ermenilerin bunlara sempatisi olduğu ve saklandıkları yeri bildikleri sonucunu çıkardı... Daha sonra Türk yetkililer Ermeni toplumuna bu kaçakları teslim etmeleri çağrısında bulundu ve aksi halde bunun sonuçlarının ağır olacağını eklediler. Karakteri nasıl olursa olsun bir yetkiliye suikast girişimi yapmak bir isyan hareketidir... Bunun üzerine yaşanan olaylar sonucunda ortalama bir tahminle 500 kişi öldü. Bunlar korkunç zamanlardı, en kötü tutkular ve korkular açığa çıkmıştı. İşler durdu ve hepimiz adeta felç olduk. Olabildiğince çok Ermeni bir yolunu bulup şehirden kaçtı, çoğu da Rusya’ya gitti... Kadın ve çocuklara dokunulmamasıyla ilgili kesin emirler vardı ve bu emirlere askerler gönüllü olarak uyuyorlardı. Sadece iki üç kadın veya çocuk acı çekmiştir ama bunlar da kazayla olmuştur bir kasıtle değil...³³

Hepworth “peki otoriteler neden masumları da suçlularla birlikte cezalandırıyor?” diye sorduğunda ise aynı şahıs: “Bu genellemenin etkisidir. Türk henüz çağımızın metotlarına uyum sağlayamadı. Bunu adım adım sağlayacak ama bu da nesiller sürecek. Suikast girişimini yapan Ermenilerdi ve cezayı çekmesi gereken de Ermenilerdi”³⁴ cevabını vererek masumların da sırf Ermeni oldukları için bir iki suikastçı Ermeni’nin yaptıklarına karşılık katledildiğini ileri sürmüştür.

Oysaki Trabzon’daki olaylar, büyük devletlerin dikkatini çekmek amacıyla Hınçak ve Taşnak komitelerinin plan ve emirleri doğrultusunda yapılan Anadolu isyanları silsilesinin örneklerinden biridir. 2 Ekim 1895’te Ermeni çeteciler, Van’ın eski valisi Ferik Bahri Paşa ile Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa’yı, Trabzon merkezinde Uzun

³³ Hepworth, a.g.e., s. 61-63.

³⁴ Hepworth, a.g.e., s. 63.

Sokak'ta yürürlerken ateş açarak yaralamışlardır.³⁵ Olayı gerçekleştirenler kendilerini takip edenlere ateş açarak İngiliz Konsolosluğu civarında izlerini kaybettirmişler, sonrasında polis tarafından yapılan aramada birkaç sanık yakalanmış ve o gün başka bir olaya mahal verilmeyerek asayiş sağlanmıştır.³⁶ Bu olaydan iki gün sonra ise polis tarafından aranan suçlulardan Haçik'i halk tanıyıp polise teslim etmek isteyince Haçik kendisini yakalamaya yeltenenlere ateş açmış ve o sırada yakınlarda bulunan Rahmi isimli asker olay yerine vardığında Haçik tarafından açılan ateş sonucu ağır yaralanarak ölmüştür. Paşaların yaralanması hadisesinden iki gün sonra bu kez de bir askerin öldürülmesi Trabzon halkını galeyana getirmiştir. Şehirdeki Ermenilerin suçluları saklaması ve bu sırada Ermenilerin oturduğu evlerin birisinden ateş açılması gerginliği daha fazla artırmıştır.³⁷ Ancak Trabzon'da görevli bulunan polis ve askerler galeyana gelen Müslüman halkı, Ermeni mahallelerine yaklaştırmamışlardır.³⁸ Bu sırada Trabzon şehir merkezindeki Ermeniler ise köylerdeki Ermenileri evlerine getirerek misafir etmeye ve çarşı pazarda gezdirerek Müslümanlara gözdağı vermeye başlamışlardır.³⁹ Ermenilerin bu davranışı açık bir kışkırtma olup suikastçileri desteklediklerinin göstergesidir. Bunun üzerine Ermenilerin toplu olarak cadde ve sokaklarda dolaşmaları yasaklanmıştır. Ermeniler ise bu kararı protesto etmek amacıyla dükkanlarını kapatmışlardır.⁴⁰

Asıl olaylar ise 26 Eylül 1895'te Ermenileri dükkanlarını açmaya ikna etmek için çarşıda gezmekte olan Vali Kadri Bey'in üzerine civardaki

³⁵ BOA, HR. SYS. 2812/4 (12 Ekim 1895); Öznur Şolt, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Olayları 1895*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, s. 10; Ahmet Karaçavuş, "1895 Trabzon Ermeni İsyanı ve İsyançıların Sosyo-Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19 (2015), s. 83.

³⁶ BOA, HR. SYS. 2812/4; Mehmet Hocaoglu, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 1976, s. 268-269.

³⁷ Enis Şahin, "Arşiv Belgelerine Göre 1895 Trabzon Ermeni Olayları", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1 (2006), s. 130-131.

³⁸ A. Alper Gazigiray, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul 1982, s. 173-174.

³⁹ BOA, Y. PRK. KOM. 9/2 (16 Ocak 1896); Gazigiray, a.g.e., s. 173-174; Şolt, a.g.t., s. 11.

⁴⁰ BOA, Y. PRK. UM. 33/33 (5 Kasım 1895); Şolt, a.g.t., s.11.

hanların birinin balkonundan ateş açılması sonucunda başlamıştır.⁴¹ Bu sırada o gün İstanbul'dan vapurla Trabzon'a gelmiş olan çetecilerle şehir içindeki ihtilalci Ermeniler birleşerek şehrin sokaklarında önlerine gelen Müslüman halkın üzerine ateş edip saldırmaya başlamışlardır. Müslümanlar ise bu saldırılara karşı nefsi müdafaa kabilinden karşılık vermişlerdir. Şehirdeki kolluk kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle üç saat kadar süren olaylar askerlerin müdahale etmesi sonucunda bastırılmıştır.⁴² Olaya karışan Ermeniler silahlarını bırakarak teslim olmuşlardır.⁴³ Vali Kadri Bey'in bildirdiğine göre olayların başından itibaren silahıyla birlikte teslim olan Ermenilerin sayısı 40'a ulaşmıştır.⁴⁴

Olaylar yatıştıktan sonra şehirdeki Müslüman, Ortodoks ve Katolik ileri gelenlerinden oluşturulan bir komisyon ilk ateş açanı bulmaya ve olayları aydınlatmaya çalışmıştır.⁴⁵ Yapılan tahkikat sonucunda beş sene önce aftan yaralanmış sabıkalı bir Ermeni komite üyesi olan Suvarş adındaki Ermeni'nin Trabzon'a gelen "*Nemçe*" vapurundan aldığı mektup doğrultusunda Şark Meydanı'ndaki balkonun üzerine çıkarak Müslümanlara ateş açtığı ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Yaşananlar sonucunda Ermenilerden şehir içinde 182, civar kaza ve köylerde 21 ölü ve yaralı; Müslümanlardan ise 21 ölü, 25 yaralı vardı. Bir tane de Rum ölmüştü.⁴⁷ Hepworth'un veya görüşlerine başvurduğunu iddia ettiği meçhul şahsın verdiği 500 rakamı ise abartılı olup bu sayı muhtemelen olaylarla ilgili Batı basınında yer alan taraflı

⁴¹ BOA. Y. MTV. 130/10 (20 Ekim 1895); Süleyman Bilgin-Ali Birinci vd., *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri I*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2007, s. 221-222.

⁴² BOA, Y. PRK. KOM. 9/2; Şahin, a.g.m., s. 33.

⁴³ BOA, Y. PRK. MYD. 17/17 (10 Ekim 1895); Şolt, a.g.t., s. 12.

⁴⁴ BOA. Y. PRK. UM. 32/114 (8 Ekim 1895); Bilgin-Birinci vd., a.g.e., s. 211.

⁴⁵ Şolt, a.g.t., s. 13.

⁴⁶ Ayrıca Oseb adlı bir Ermeni'nin evinde ve dükkânında yapılan aramada birçok silah ve örgüt evrakı bulunmuş ve bu şahıs da tutuklanmıştır. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 94. Olayların önceden planlandığının bir başka göstergesi de olaylardan sonra yakalanan Manok Totasyan'ın evinde ele geçirilen mektuplardı. Bu mektuplarda örgüt içi yazışmalar bulunmaktaydı. Bu yazışmalardan birinde isyana hazır olunduğu yazılmaktaydı. İshak Keskin, "1895 Ermeni Olayları ve Trabzon Hadisesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu I*, 25-26 Mayıs 2005, Trabzon 2007, s. 603.

⁴⁷ BOA. Y. PRK. KOM. 9/2 (16 Ocak 1896).

haberlerin⁴⁸ ve olay anında şehirde bulunan İngiliz ve Fransız konsoloslarının tahminlerine dayanılarak verilmiş gibi görülmektedir. İngiltere Trabzon Konsolosu Longworth, Trabzon merkezi ve Gümüşhane dahil civar kasaba ve köylerde toplam 507 Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia eder. Bunların 298'inin Trabzon'dan olduğunu söylemekle birlikte Trabzon'da 400'den fazla ölünün gömüldüğüne şahit olduğunu belirtmektedir. Bu tutarsızlığı geri kalan 102 kişinin civar köylerden gelenler olmasına bağlar. Ancak bu 102 kişinin dışarıdan gelen çeteciler oldukları varsayılırsa olayların faillerinin de kimler olduğu kolayca anlaşılmış olur. Fransa Konsolosu Cilliere de Trabzon merkezdeki ölü Ermeni sayısının 500'ün üzerinde olduğunu ileri sürer.⁴⁹ Bu iki konsolosun verdiği rakamlar abartılı ve çelişkilidir. Fransız konsolosu somut bir rakam vermeyerek abartılı bir tahminde bulunmuş, Longworth ise abartılı olmakla birlikte daha net ve somut sayılar vermiştir. Ancak Longworth'un da söylediklerine şüpheyle yaklaşılmalıdır nitekim kendisi Ermenilerin dostu olup, olaylardan önce Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmaya yönelik davranışlarda bulunmuş birisidir. Osmanlı hükümeti bu konsolosun davranışlarından rahatsız olarak kendisini takip altına almıştır. Trabzon Valiliğinin ve resmî raporların verilerinde ise bir tutarlılık vardır ve hepsi aynı rakamı vermektedir.⁵⁰

Görüldüğü üzere Trabzon'daki olaylar planlı bir isyandı. Burada Hepworth'un ve görüşlerine başvurduğunu belirttiği meçhul şahsın iddia ettiğinin aksine resmî otoriteler veya askerler hiçbir şekilde masumları öldürmemişler, bilakis yaptıkları tüm tahriklerine rağmen Ermenileri, galeyana gelen Müslüman halkın öfkesinden korumaya çalışmışlardır.⁵¹ Olaylar yatıştıktan sonra kurulan Divan-ı Harp'te,

⁴⁸ Muzaffer Başkaya, "Trabzon'da 1895 Ermeni Olayları ve İngiliz Basınına Yansıması", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39 (Ocak 2017), s. 176-188.

⁴⁹ Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, LXVII/250 (2003), s. 903; Karaçavuş, a.g.m., s. 87.

⁵⁰ Karaçavuş a.g.m., s. 86.

⁵¹ Hatta olaylar yaşandığı sırada Trabzon Valisi Kadri Bey sükûneti sağlamak için büyük bir çaba sarf etmiş, tam bu sırada Osmanlı Bankası'na düzenlenen baskın üzerine de halkın iyice galeyana gelmemesi için şehrin ana caddelerine afişler astırmış, caddeleri polis devriyeleriyle denetlemiş ve Ermenilere karşı nefret dili kullanan molla ve askerleri cezalandırmıştır. Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri*

yakalanan suçluların önce idamına karar verilmişse de Sadrazam Kamil Paşa'nın girişimiyle iki toplum arasında yeniden olay çıkması ihtimali göz önünde bulundurularak suçlular Padişah tarafından affedilmiştir.⁵²

Hepworth Trabzon'dan sonra Gümüşhane ve Bayburt'a uğramış fakat buralarda Ermeni olaylarıyla ilgili bir görüşme gerçekleştirmemiştir. Günümüzde Bayburt ve Erzurum arasında bulunan Kop Dağı geçidini aştıktan sonra ise artık bulunduğu bölgeden "Ermenistan" olarak bahsetmeye başlamıştır. Kitabının ismi de bu düşünceye atfen "*At sırtında Ermenistan*" şeklindedir. Osmanlı yönetiminde olan bu toprakların aslında Ermenilerin yurdu olduğu ve yeniden onların elinde olması gerektiği düşüncesi Hepworth'un satırlarına yansımaktadır. Hepworth'un Anadolu'da herhangi bir Ermeni kalıntısına rastladığında eski Ermeni krallığının ihtişamlı günlerini özlemle yad etmesi⁵³ bu düşüncesinin bir tezahürüdür.

Hepworth Erzurum'a geldiğinde artık Ermeni sorununun merkez noktasında olduğunu ifade etmektedir. Erzurum'da bulunduğu sırada kendisini Erzurum Valisi Rauf Paşa, İngiliz, Fransız ve Ermeni konsoloslarının ziyaret ettiğini belirtir. Erzurum valisini kibar bir beyefendi olarak niteler ve sorduğu sorulara açık yüreklilikle cevap vermeye niyetli birisi olduğunu ifade eder. Valinin ayrıca Fransızca'yı akıcı bir şekilde konuştuğu için aralarındaki konuşmada bir tercümana gerek duymadıklarını belirtir.⁵⁴ Kendisine kibarca kahve ikramında bulunan valiye, o da aynı kibarlıkta sigarasını uzattığını ve birden kendisini Ermeni meselesiyle ilgili aklına gelen her şeyi soran bir pozisyonda buluverdiğini ifade eder. Bundan sonra valinin hükümete gönderdiği resmî belgelerden alıntı yaparak anlattıklarını aynen aktardığını bildirir ve vali ile aralarında geçen görüşmeye yer verir.⁵⁵

(1896-1918) *British Documents on Armenians*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 223.

⁵² Rahmi Çiçek, "Trabzon'da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16/1 (2001), s. 129.

⁵³ Hepworth, a.g.e., s. 88.

⁵⁴ Hepworth'a seyahati boyunca Romanyalı bir Yahudi olan Hermann tercümanlık yapmıştır. Hepworth, a.g.e., s. 26.

⁵⁵ Hepworth, a.g.e., s. 109.

Erzurum Valisi Rauf Paşa'nın Hepworth'a bildirdiğine göre, birbirine rakip gizli Ermeni cemiyetlerine mensup olan iki Ermeni Erzurum'da karşılaşır ve aralarında çıkan tartışmada birisi diğerini öldürür. Katil kaçır ama bir haftalık aramanın ardından yakalanır. Bu şahsın üzerinde önemli bir belge bulunur. Ticarî bir mektuba benzeyen bu belgenin ilk sayfası ticarî bir konuyla ilgili olup kalan diğer sayfaları boş gibi görünüyordur. Bu durum şüphe uyandırmış ve kimyasal bir yöntem uygulanarak boş gözüken sayfalardaki el yazısı ortaya çıkarılmıştır. Orijinali Ermenice olan bu belgenin, Fransızca onaylı tercümesine de belgede yer verilmiş olup Vali Rauf Paşa da Hepworth'a aktardığı bilgileri bu Fransızca tercümeden edindiğini belirtir. Belge "*Ermeni Devrim Komitesi Genel Oturumu*" başlığını taşımakta olup bu toplantının tutanaklarının bir kaydına yer veriyordur. 26 Ekim 1896'da Londra'da başlayan ve 13 Ocak 1897'ye kadar devam eden toplantıda Ermeni ihtilalcilerinin bundan sonra yapacakları eylem planları tartışılmıştır. Toplantı sonucunda Konsey oybirliğiyle devrimin taşra bölgelerinde ve ayrıca "*Konstantinopolis*"te sürdürülmesi kararına varmıştır. Böylece ihtilalin devamı kararlaştırıldıktan sonra, ülkede faaliyet gösterecek ve böylece hükümeti zor durumda bırakacak bir dizi küçük çetenin kurulması da onaylanmıştır. Bu çetelerin görevi "*Müslüman nüfusu öldürmek, dağları ve otoyolları işgal etmek, posta taşıyıcılarına ve yolculara saldırmak ve böylece kargaşayı kışkırmaktır.*" Vali Rauf Paşa belgede yazılanları bu şekilde anlattıktan sonra Hepworth'a "*İşte burada bu şehirdeki sıkıntının tek sebebinin bulacaksınız, bunu Ermeniler başlattı. Türkler buna son verdi. Burada sıcak bir isyan vardı ve ne pahasına olursa olsun bu isyanı bastırmak hükümetin göreviydi ve bunu hemen yapmaya başladı.*"⁵⁶ ifadelerinde bulunur.

Hepworth, Vali Rauf Paşa'nın Ermeni bir çete üyesinin üzerinde yakalanan Ermeni Devrim Komitesi toplantı tutanaklarının yer aldığı belgede yazılı olanlara dayanarak anlattığı bu ifadeleri kabul etmekte zorlanır. Üstelik Rauf Paşa bu belgeyi istediği takdirde Hepworth'a ulaştırabileceğini de ifade etmiştir. Buna rağmen Hepworth, Vali Rauf Paşa'nın anlattıklarını bir başkasına sorma gereği duyar. Hepworth bunun için yine ismini vermediği bir şahsın görüşüne başvurur. Bu ismi

⁵⁶ Hepworth, a.g.e., s. 110-114.

bilinmeyen şahıs dahi Rauf Paşa'nın sözüne itimat edilecek dürüst ve onurlu bir memur olduğunu itiraf eder ancak sözlerinin devamında Rauf Paşa'nın yanlış olduğunu ileri sürer. Ona göre olayın sorumlusu Ermeni çeteciler değil Osmanlı hükümetidir. Ayrıca Hepworth'un Vali Paşa'dan aktardıklarının katliamın sebebi değil bahanesi olduğunu savunur.⁵⁷ Hepworth ise bu iki kişiden belge ile konuşan Vali Rauf Paşa yerine yine belgesiz konuşan meçhul bir şahsın anlattıklarına inanmayı tercih eder.⁵⁸

Kitabın “*Katliamlar*” başlığını taşıyan bölümünde Hepworth birçok köyün virane olduğunu belirtir ve karşılaştığı manzarayı tasvir ederken mübalağalı bir anlatımla “*şahit oldukları acılardan dolayı adeta güneşin ışığı dahi çalınmış, bulutlar dahi kederli görünüyor*” ifadelerini kullanır.⁵⁹ Ancak bu köylerin isimlerine veya kimler tarafından viran edildiğine değinmediği gibi bu köylerin Ermeni mi yoksa Müslüman yerleşimleri mi olduğuna veya virane olmadan önce hangi unsurların nüfus olarak daha yoğun olduğuna da değinmemiştir.

Hepworth seyahati boyunca vali, kaymakam, memur, asker ve tüccardan pek çok kişiyle konuşmasına rağmen hepsinin Ermeni meselesi konusunda konuşmaktan kaçındığını çünkü böyle korkunç bir katliamdan dolayı kendilerini suçlu hissettiklerini ileri sürmüştür. Bitlis'in Delibaba mevkisinde karşılaştığı kimsesiz Ermeni kadınların kendisine, dağlara çekilip Rusya'ya kaçan kocalarının geri dönmelerine yardımcı olması isteğinde bulunduklarını aktaran Hepworth, bu perişan haldeki altı kadının yüzlerini hiç unutmadığını, onlar için gözyaşı döktüğünü ve Whitman'ın onu teselli etmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁶⁰

Hepworth Ermeniler tarafından katledilen Müslümanlar için ise göz yaşı dökmek bir yana kitabında bir satır dahi yer ayırmamıştır.⁶¹ Hınçak

⁵⁷ Hepworth, a.g.e., s. 114-115.

⁵⁸ Hepworth, a.g.e., s. 117.

⁵⁹ Hepworth, a.g.e., s. 128-129.

⁶⁰ Hepworth, a.g.e., s. 128-130.

⁶¹ Ermenilerin 1890'lı yıllarda Osmanlı topraklarındaki Müslüman halka uyguladıkları katliamlar hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. General Mayewski, Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar, çev. Azmi Süslü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986; İsmet Binark, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, ATO Yayını, Ankara 2001; Ferit Erden Boray, *Beyaz Ölüm Türkler ve*

komitesinin, kendi ırkından olan Ermenileri dahi katlederek suçu Osmanlı Devleti'ne atmaya çalışmalarına veya Ermeni meselesinin iç yüzünü anlatmak isteyen Ermeni Patriği Aşıkyan'ı susturmak için suikast girişiminde bulunmalarına⁶² da aynı şekilde hiç değinmemiştir. Üstelik Osmanlı Devleti, *Hilâl-i Ahmer* ve çeşitli iane komisyonları vasıtasıyla, Ermeni teröründen dolayı zor durumda kalan Ermeniler dahil tüm tebaasına her türlü yardımı ulaştırmaya ve Ermenilerin kendilerini dahi Ermeni teröründen korumaya çalışmıştır.⁶³ Osmanlı Devleti ayrıca yabancı ülkelerde, görünürde muhtaç Ermeniler adına para ve iane yardımı toplayan ancak esasında Ermeni çetecilerini desteklemeyi amaçlayan çeşitli yardım komitelerinin ve bazı misyonerlerin topladığı yardımların dahi kendi denetiminde Anadolu'da dağıtılmasına izin vermiştir.⁶⁴ Hatta bu yardımlar öyle bir

Ermeniler, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003; Altan Deliormanlı, *Türklere Karşı Ermeni Komiteler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975; Ali Eşref Uzundere, *İnsanlık Suçu; İğdir ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2002; Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul, 1976; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995.

⁶² Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 35.

⁶³ Örneğin Yenihan Ermeni ileri gelenleri, Ermeni fesatçıların çıkardığı olaylar karşısında Yenihan Redif Taburu ümera ve zabitanından Binbaşı Safvet, Kolağası Tahsin, Katip Reşid, Birinci ve İkinci Bölük yüzbaşları Cemal ve Mehmed Efendilerin, Ermenilerin mal ve canlarını koruduklarından ve asayişin sağlanması hususunda gösterdikleri gayretlerinden dolayı taltif edilmelerini talep eden ve devlete sadık olduklarını beyan eden teşekkürlerini içeren bir telgrafı Sadâret'e göndermişlerdir. Suşehri Ermeni ileri gelenlerinden bazı kimseler ise emniyetin sağlanması, gasp edilen malların sahiplerine iade edilmesi ve Müslümanlar tarafından toplanan yardımların muhtaç Ermenilere dağıtılması hususunda yapılan çalışmalardan dolayı Osmanlı hükûmetine teşekkürlerini arz etmişlerdir. BOA, HR. SFR 1. 112/23 (14 Aralık 1895). Bu yardımlara rağmen dış basındaki bazı yalan haberlerde Ermenilerin açlıktan öldüğü ileri sürülüyordu. İngiltere Sefaretinin Mardin'de yardım dağıtımının yasaklanmasıyla Ermenilerin açlıktan öldüklerine dair yapılan bir naşriyatı bildirmesi üzerine Diyarbekir Vilayetinin yardımı usulünce yaptığı, gerek devlet tarafından ve gerek mahallince tedarik edilen zahirenin muhtaçlara dağıtıldığı ve açlıktan ölme haberlerinin ise asılsız olduğu cevaben İngiliz Sefaretine bildirilmiş ve bu konuda gerekli tezkibin yazılması istenmiştir. BOA, HR. TH. 174/117 (18 Mayıs 1896).

⁶⁴ Bunlara örnek olarak İngiltere'de bulunan Ermeni yardım derneklerinin 1890'larda topladığı yardımlar verilebilir. Bu derneklerden biri olan "*Armenian Relief*" 1895'teki Ermeni isyanları üzerine aynı yıl içinde 101.000 lira (sterlin) yardım toplamıştır.

boyuta gelmiştir ki Van ve civarındaki ihtiyaç sahibi olmayan Ermenilerin dahi yardımlardan faydalandıklarının tespit edilmesi üzerine bazı Amerikalılar yardım dağıtımını kesmişlerdir.⁶⁵ Harput civarında ise Protestan misyonierlerin dağıttığı yardımlar sebebiyle bazı Ermeniler mezheplerini değiştirerek Protestan olmuşlardır.⁶⁶ Öte yandan Hepworth'un burada bahsettiği firarî Ermeniler 1894'ten sonra yaşanan olaylara karışan çeteci Ermenilerdir, yani kanun kaçaklarıdır. Osmanlı Devleti bu olaylara karışan firarî Ermenilerin Rusya ve İran'da diğer çetecilerle birleşip tekrar karışıklık çıkarmak amacıyla Osmanlı topraklarına girmelerini engellemeye çalışmıştır.⁶⁷ Hepworth ise bunları masum siviller gibi aktarmaktadır.

Hepworth Harput'tan Van'a kadar karşılaştığı bütün Ermenilerin *"tüm zorlu koşullara karşı sergiledikleri cesareti"* överek onların *"şehitlik ruhuyla"* hareket ettiklerini ifade eder. Burada her şeylerini kaybettiklerini ileri sürdüğü Ermenilerin bir kaç örnek dışında dinlerini terk etmediğini savunarak Müslümanların onları din değiştirmeye zorladıkları ithamında bulunur. Hatta Birecik'teki Ermenilerin katledilmemek için zorla din değiştirdiklerini belirtir ve bütün zorlamalara rağmen bu tarz örneklerin az olduğunu ve Ermenilerin çoğunun din değiştirmek yerine ölümü tercih ettiklerini ileri sürer. Bununla da yetinmeyerek Ermeni kadın ve kızlarının kendilerini Kürtlerin şehvetinden kurtarmak için Fırat Nehri'ne atarak boğulduklarını iddia eder.⁶⁸ Hepworth son olarak bu tür olayların aylarca sürdüğünü ancak sonrasında büyük devletlerin baskısıyla bu

Toplanan bu yardımlar İngiliz konsolosları, konsolos vekilleri ve Amerikan misyonierleri aracılığıyla Anadolu'da dağıtılmıştır. Bir başka örnek olarak *"Womens Armenian Relief"* derneği ise Van'da binlerce Ermeni'ye yiyecek dağıtmış, Nisan 1896'da 22.000 kişinin geçimini sağlamış; Ermenilere bir süre haftada 499 lira (sterlin) dağıtmıştır. Güler Yarcı, "Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 51 (2015), s. 265-268. Aynı şekilde Amerikan Kızılhaç Cemiyeti de bu yıllarda Ermeniler için ABD'de toplanan yardımları Anadolu'da dağıtmıştır. Meral Kuzgun, "Ermeni Propagandası Çatısı Altında (1895-1896) Ermeni Olaylarına Genel Bakış ve Amerikan Kızılhaç Heyeti'nin Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, 2/60 (2014), s.1099-1109.

⁶⁵ BOA, HR. SYS. 2889/89 (12 Mart 1896).

⁶⁶ BOA, HR. SYS. 2834/61 (16 Haziran 1896).

⁶⁷ BOA, Y. PRK. BŞK. 45/55 (19 Mart 1896).

⁶⁸ Hepworth, a.g.e., s. 162-164.

dayatmanın kırıldığını ve Ermenilerin çoğunun eski dinlerine döndüklerini ifade eder.⁶⁹

Halbuki Birecik'te yaşanan olayların temeli Urfa'da bir Müslüman ile Ermeni arasında vuku bulan bir alacak verecek meselesine dayanmaktadır. Olaylar bu Müslüman'ın alacak kavgasında Ermeni'yi öldürmesi üzerine bir kaç Ermeni'nin karakolu basarak bu katili öldürmesi sonucu patlak verir. 29 Ekim 1895'te gerçekleşen bu olaya kadar bölgede Müslümanlar ve Ermeniler arasında hiçbir sorun yaşanmamıştır. Silahlı Ermeniler karakolu bastıktan sonra çarşıya saldırmış, daha sonra evlerine kapanıp kurdukları mevzilerle iki ay boyunca halka ve askerlere ateş açmışlardır. Hükümet, karakolu basan 20 kişinin ve Ermenilerin ellerinde bulunan 8000 martini tüfeğinin teslimini istemiş ancak Ermeniler bu istekleri geri çevirerek çatışmaya devam etmişlerdir. Ermenilerin bu tahrikleri karşısında Müslüman halkta ciddi bir tepki oluşmuştur. Ermenilerin kışkırtmalarına daha fazla dayanamayan aşiretler ve ahali bir araya gelerek 29 Aralık 1895'te Ermenilere karşı koymuşlardır.⁷⁰

1 Ocak 1896'da Birecik kazasında Müslümanlar ile Ermenilerden birer grubun tartışması sonucunda 5 Müslüman ve 20 Ermeni ölmüştür.⁷¹ Bu çatışmanın duyulması üzerine kazadaki çatışmalar büyümüştür. Yaşanan olaylarda ölü sayısındaki rakamlar kaynaklara göre farklılık gösterir. Kimine göre 150, kimine göre 96 Ermeni ölmüş, bir diğer kaynağa göre ise Müslüman ve Ermenilerden toplam 31 kişi ölmüş 50 kişi yaralanmıştır.⁷² Çatışmanın duyulması üzerine bölgeye askerî birlik gönderilmiş, Birecik müftüsü ve şehrin ileri gelenleri çatışmanın yaşandığı bölgeyi gezerek halkı sakinleştirmiş ve Gayrimüslimlerin güvende olduklarını ilan etmişlerdir. Çatışma başlayınca Ermeniler tarafından kiliselerine saklanan altın, mücevher ve kıymetli eşyaların çatışma sonunda aynı şekilde saklandığı yerde bulunduğu yetkililer tarafından tutanak altına alınmıştır. Halep Valisi

⁶⁹ Hepworth, a.g.e., s. 284.

⁷⁰ İlhami Yurdakul, "Urfa'da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Aralık 2016), s. 138-139.

⁷¹ BOA, HR. SYS. 2859/63 (9 Haziran 1896).

⁷² İhsan Burak Birecikli, "Birecik'te Uluslararası Krize Dönüşen Bir İhtida Hadisesi", *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu*, II (25-27 Mart 2016), Ankara 2017, s. 491.

Raif Bey Birecik'te iki taraftan da öldürme ve gasp vakalarına karışanları kesinlikle cezalandıracağını duyurmuştur. Ermeniler ile Müslüman ahali arasında çıkan bu çatışma Batı basınında Ermenilerin katledildiği şeklinde yansıtılmıştır.⁷³ Bazı gazeteler ölü sayısını 500, 900, 2000 gibi abartılı sayılarla vermiştir.⁷⁴ Batılı gazeteler bu haberlerle Ermenileri mazlum olarak gösterirken Osmanlı Devleti'ni ise zalim olarak yaftalamaktaydı. Ancak bunların hepsi propaganda haberleri olup gerçeklerle alakaları dahi yoktur. Şöyle ki, olayın gerçekleştiği tarihte Birecik'te sadece 718 Ermeni yaşamaktaydı. Ayrıca olaylar sırasında birçok Ermeni, Müslüman komşularına sığınmış ve bu Müslümanlar öfkeli Müslüman grupla çarpışmayı dahi göze alarak kendilerine sığınan Ermenileri korumuşlardır.⁷⁵

Zorla din değiştirme iddiasına gelince bu ilk olarak Osmanlı kanunlarına aykırı idi. Osmanlı kanunlarında din değiştirmede en önemli kural kişinin bunu özgür iradesiyle ve gönüllü olarak yapmasıydı. Birecik'teki din değiştirme olayı ise şu şekilde yaşanmıştı: Birecik'teki çatışma sırasında Müslümanlara üstünlük kuramayacaklarını anlayan 200 kadar hane halkı Ermeni zorda kalınca Müslüman grubun geri çekileceğini düşünerek Müslümanlığa geçtiklerini duyurup evlerinin tepelerinden beyaz bayrak açmışlar ve başlarına beyaz tülbentler takarak *kelime-i şahâdet* getirmişlerdi. Bunu gören Müslümanlar ise Ermenilerin beklediği gibi geri çekilmişlerdi.⁷⁶ Birecik Ermeni toplumu hükümete gönderdikleri telgrafta Padişah'ın adaletli yönetimi sayesinde, kendilerine hiçbir teklif dahi olmadan, kendi istekleriyle Müslüman olduklarını bildirmişlerdir.⁷⁷ Osmanlı

⁷³ İngiliz basınında Birecik hadisesi ile Ermeni meselesi üzerine kasıtlı düşmanca haberlerin yer aldığı, yetkililer tarafından hükümete defaâtle bildirilmiştir. BOA, HR. SYS. 2758/5 (17 Mart 1896); BOA, HR. SFR 3. 453/46 (16 Mayıs 1896).

⁷⁴ Birecikli, a.g.m., s. 492.

⁷⁵ Birecikli, a.g.m., s. 493.

⁷⁶ Birecikli, a.g.m., s. 493.

⁷⁷ "Atebe-i ulyâya: câkerleri Haleb'e mülhak Birecik'de Ermeni Katolik, Protestan milletinden iken mazhar olduğumuz adâlet-i pâdişâhî sayesinde bugünkü günde dahi emniyetimiz rahatımız derece-i mükemmelliyyette olub her vechile hürriyet-i şahsiyemize mâlik olduğumuz halde kalbimizde ta'ân iden envâr-ı tecelliyât-ı ilâhiyye üzerine hiçbir taraftan teklîf bile vukû' bulmaksızın arzû-yi vicdânımızla iki yüz hâne halkımız dîn-i Muhammedî'yi kabul iderek kemâl-i şevkle edâ-yı salât ve icrâ-yı şerâ'it-i İslamiyet itmekde bulunduğumuzdan hükümetce muâmele-i kaydiyesinin icrâsına

idaresi Ermenilerin ihtidasında ve eski dinlerine tekrar dönmesinde asla müdahalede bulunmamış, bunu tamamen kişilerin tercihine bırakmıştır. Hatta Müslüman olup güvenlik sağlandıktan sonra tekrar eski dinlerine dönen Ermenilerin muhafazası için bölgeye askerî birlik dahi gönderilmiştir.⁷⁸ Avrupalıların zorla din değiştirme ve katliam haberleri karşısında Sultan II. Abdülhamid İngiliz Büyükelçi Sir Philip Currie ile birlikte bir araştırma komisyonu kurulmasına karar vermiştir. Komisyonda Osmanlı temsilcileri ile İngiliz Konsolos Gerald Henri Fitsmoris üye olarak görevlendirilmiştir. Komisyona konuşan ihtida eden Ermeniler, şehirde yaşanan çatışmalardan dolayı kendilerini güvende hissetmedikleri için kendi istekleriyle ve hiçbir teklif veya zorlama olmadan İslam dinini kabul ettiklerini bildirmişlerdir.⁷⁹ Olaylar yatıştıktan sonra ise Birecik'teki Müslüman ve Hristiyan ileri gelenleri, bölgedeki Ermeni müfsidler tarafından provoke edilen karışıklıklardan dolayı zuhur eden huzursuzluğun devlet tarafından bertaraf edilmesi sebebiyle Halep Valiliği aracılığıyla sadakat ve şükranlarını bildiren bir mektup takdim etmişlerdir.⁸⁰

Hepworth Urfa ve Birecik'te yaşananlara kendisi şahit olmadığı gibi bunları kimlerden duyduğunu veya nereden öğrendiğini de belirtmez. Büyük ihtimalle Hepworth bunları ifade ederken bu iftiraların kaynağı olan Batı basınından esinlenmiştir. Halbuki yaşananlarda Osmanlı hükümetinin hiçbir suçu olmadığı açıktır. Nitekim bölgedeki askerî ve mülkî yetkililer ellerinden geldiğince olayları engellemeye çalışmış ancak bölgedeki asker sayısının yetersizliği yüzünden Ermenilerin tedhiş ve tahrikine kapılan aşiretlerin öç alma girişimlerine müdahale etmede zaman zaman güçlük yaşanmıştır. Müslüman ahali ise Ermenilere evlerini açarak onları korumuştur. Çatışma sadece iki toplumun belli bir kesimi arasında yaşanmıştır. Tecavüze uğrayan

fermân buyurulması istirhâmındayız cenâb-ı Hak ömr-i şâhâneyi müzdâd buyursun. Fî 13 Kanûn-i Sâni sene (1)311 Birecik Protestan milleti vekili Lütfullah, Birecik Katolik milleti vekili Mehmed Nuri, Birecik Ermeni milleti vekili Mehmed Şakir". BOA, Y. PRK. AZN. 15/30 (25 Ocak 1896).

⁷⁸ BOA, TMIK. M. 10/44 (18 Temmuz 1896).

⁷⁹ Birecikli, a.g.m., s. 497-498. Birecik'te ihtida etmiş olan Ermeni Katolik ve Protestanların bu hareketleri kendi arzuları dahilinde yaptıkları, giden heyetin mahallinde yaptığı tahkikat ile sabit olmuştur. BOA, Y. EE. 50/46 (17 Haziran 1896).

⁸⁰ BOA, HR. SFR 3. 450/49 (21 Eylül 1896); BOA, HR. SFR 1. 182/112 (21 Eylül 1896).

kadınların uçurumdan atladığı söylentileri ise saçmalaktan başka bir şey değildir.⁸¹ Hatta bu iddiaların tam aksine 1894 yılında Sason'da Taşnak ve Hınçak komitelerinin topladığı 3000 kadar Ermeni Bekiran, Bedika, Delican ve Faninar aşiretlerine saldırarak katliam yaptıkları gibi kadınlara da tecavüz etmişlerdir.⁸² Hepworth bu olaylardan da hiç bahsetmez. O, gezisi boyunca sadece Ermenilerin katledildiği şayialarına odaklanmıştır.

Hepworth, Van Gölü'nün yukarı kıyılarında bir köyde konakladığı sırada Beyazıd Ermeni piskoposunun kendisini ziyaret ettiğini yazar. Yaptıkları görüşmede piskopos, Beyazıd'da bölgenin Hamidiye Taburu komutanı ve valisinin sayesinde hiçbir olay yaşanmadığını ve Ermenileri kışkırtmaya çalışan dört Ermeni ihtilalcinin de valinin titiz çalışmaları neticesinde yakalanıp hapsedildiğini ifade eder. Piskopos sırf bunları Hepworth'a anlatabilmek için Beyazıd'dan oraya onca yolu yürüyerek geldiğini de ifadelerine ekler. Bu görüşme sonunda Hepworth şu değerlendirmede bulunur: *“Bütün valiler, memurlar ve askerî yetkililer aynı şekilde davransaydı bunca katliam yaşanmayacaktı”*. Hepworth'un düşüncesi suçsuz Ermenilerin de olaylar sırasında katledildiği yönündedir. Kitabın genelinde bu peşin hüküm hâkimdir. Hepworth bu düşünceden hareketle piskoposa, *“neden her yerde aynı muamele uygulanmayıp suçluların yanında masumlar da cezalandırıldı?”* diye sorar. Piskopos ise *“biz Asyalılar Avrupalılar'dan farklıyız bu tür katliamlar Asyalı ulusların alışkanlığıdır”* cevabını verir.⁸³ Görüldüğü gibi bu konuşma da Türkler lehine bir itirafla başladıktan sonra Türklerin “katliamcı Asyalı bir ulus” olduğu (!) sonucuyla biter.

Görmeyi çok arzu ettiği Bitlis'e sonunda geldiğini ifade eden Hepworth, Bitlis'te pek çok kişiyle görüşmüş olmasına rağmen Ermeniler hakkında bilgi almakta oldukça zorluk çektiğini belirtir. Bilgi edinemediğinden dolayı sağlıklı çıkarımlarda bulunamadığını ve şehre adeta yoğun bir depresyon sisinin çöktüğünü ifade eder. Bilgi alamamasının sebebini ise şu gerekçeyle dayandırır: *“Bitlis'te galipler*

⁸¹ Muhammed Alexander Russell Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, çev. Celal Emanet, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

⁸² Feridun Eser, *Ermeni Örgütleri ve Faaliyetleri*, Yason Yayınları, Ankara 2015, s. 134.

⁸³ Hepworth, a.g.e., s. 169.

(Müslümanlar) konu hakkında konuşmaya tenezzül etmezken, kurbanlar (Ermeniler) bir şey söyleyemeyecek kadar çok korkuyorlar". Bu sözlerin devamında ise hayatında hiçbir zaman kanıtları elemede Bitlis'teki kadar zorlanmadığını dile getirir. Daha sonra, Trabzon'da Ermenilerin suçlu olduğuna ikna olduğunu ancak Bitlis, Birecik, Antep ve Urfa'da ikna olmadığı gibi Bitlis'te de gerçekten ne olduğunu öğrenmek istediğini ifade eder. Ancak kısa süre sonra kendisini karmaşanın ortasında bulduğunu zira elinde tamamıyla güvenilir bir kanıt olmadığını belirtir.⁸⁴

Hepworth Bitlis'teki ilk görüşmesini bir Türk yetkili ile yaptığını aktarır. Adını vermediği bu Türk yetkili ona göre tüm olaylara vakıftır ve elinde yaşananlarla ilgili bilgileri içeren resmî evraklar vardır. Türk yetkilinin bildirdiğine göre: "Olaylar bir cuma günü Müslümanlar camide namaz kılarken ve ortada hiçbir isyan belirtisi veya Ermeni ve Müslümanlar arasında hiçbir olay yokken bir anda patlak verir. Caminin dışında bağırışma sesleri duyulur ve kalabalık bir Ermeni topluluğu bağırarak caminin kapılarına dayanır. Ermenilerin ölüm tehditleri camideki cemaati paniğe sürükler". Burada Hepworth hemen Türk yetkilinin sözünü keserek; "*Nasıl olur da silahsız Ermeniler her zaman silah taşıyan Müslümanları korkutabilir?*" diye sorar. Yetkili ise camilere silahla girilmediğini ve nasıl olduysa Ermenilerin bir yerlerden silah bulduklarını ifade eder ve yaşananları aktarmaya devam eder: "Daha sonra camidekiler dışarıda ne olduğunu anlamak için camiden dışarıya doğru koşuşur. O anda bir kargaşa başlar ve camiden çıkan Müslümanlar kendilerini korumak için Ermenilerin üzerlerine atılarak onların elindeki silahları almaya çalışırlar". Hepworth bir kez daha araya girerek bu olayda kaç Müslümanın öldüğünü sorar. Yetkili ise bunun raporda açıkça yazdığı üzere 39 ölü 150 yaralı olduğu cevabını verir. Hepworth "*peki, kaç Ermeni öldürüldü?*" diye sorunca yetkili elindeki resmi evraklara bakarak 140 diye karşılık verir. Hepworth "*kıyım ne kadar sürdü?*" diye sorunca da yetkili "*15-20 dakikadan fazla sürmedi*" diye cevaplar. Bunun üzerine Hepworth "*bu bizim Amerika'da duyduğumuz tüm o yağmalamalar için az bir süre*" diye itirazda bulunur. Yetkili ise sadece bir tek evin yağmalandığı cevabını

⁸⁴ Hepworth, a.g.e., s. 234-235.

verir.⁸⁵ Bu Türk yetkilinin Bitlis'te yaşananlarla ilgili anlattıkları Osmanlı arşivindeki resmî belgelere de aynı şekilde yansımıştır.⁸⁶

Ancak Hepworth bu yetkiliye ve onun gösterdiği resmî belgeye de itimat etmemiş ve bunların doğru olamayacağını ileri sürmüştür. Çünkü Hepworth'a göre Ermenilerin silah taşınması olanaksızdır. Oysaki o dönemde Ermenilerin çeşitli yollarla silahlandıkları bilinen bir gerçektir. İngiltere'nin konsolosluk görevlilerinin bölge ile ilgili raporlarında Rusların Ermenileri silahlandırıdıklarına dair çok sayıda belge bulunmaktadır.⁸⁷ İran ve Rusya sınırlarındaki Ermeni çeteciler Osmanlı topraklarına silahlı olarak girmekte ve isyancılara silah dağıtmakta hiç de zorluk çekmemişlerdir. Rusya'ya göç eden Ermenilere Rus ordusunda askerî eğitim dahi yaptırılmıştır.⁸⁸ Bunlar daha sonra Osmanlı topraklarına girerek isyanlara katıldıkları gibi Ermeni halkını da eğiterek isyana teşvik etmişlerdir. Bölgedeki jandarma kuvvetleri dahi zaman zaman silahlı Ermeni çetelerine karşısında azınlıkta kalabiliyordu. Örneğin yaklaşık 10 bin silahlı Ermeni sadece 400 askerin

⁸⁵ Hepworth, a.g.e., s. 236-239.

⁸⁶ BOA, Y. PRK KOM. 9/2 (15 Ocak 1896); BOA, HR. SYS. 2805/1 (21 Ocak 1896). Bitlis'te 1890'larda meydana gelen Ermeni ayaklanmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bkz. Mehmet Törehan Serdar, *Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi*, Bitlis Valiliği, Bitlis 2006; Tülay Keskin, "1895 Bitlis ve Muş Ermeni Olaylarının İngiliz Belgelerine Yansımaları ve Bitlis Konsolosu Charles S. Hampson'un İddiaları", *OTAM*, 53 (Bahar 2023), s. 123-160; Harun Çoban, "Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa ve Ermeni Olayları (1891-1895)", *History Studies*, 12/1 (Şubat 2020), s. 147-169; Mevlüt Yüksel, "Erzurum, Bitlis ve Mamûretülâziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyanları (1890-1905)", *Ermeni Araştırmaları*, 43 (2012), s. 165-194.

⁸⁷ Muammer Demirel, "Rusya'nın Ermeni Meselesine Etkisi", *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. İdris Bal, Ankara 2003, s. 215. Bu konuda İngilizler de masum değildir. Örneğin İskenderun civarında dolaşan iki İngiliz savaş gemisinden inen 1000 kadar silahlı Ermeni Zeytun'a doğru hareket etmiştir. BOA, Y. PRK. A. 10/42 (4 Ağustos 1895). Ayrıca Amerika'daki Ermeniler de buradan Anadolu'ya kaçak yollarla silah getirmişlerdir. Celal Öney, "Anadolu'da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü", *Yeni Türkiye*, 61 (Eylül-Aralık 2014), s. 1493-1494. Aynı şekilde Avrupa'nın çeşitli merkezlerinden de Anadolu'daki Ermeni komitelerine kaçak yollarla silah yardımı sağlanmıştır. İngiliz ve Almanlar, İran üzerinden Ermenilere silah desteği temin etmişlerdir. BOA, Y. PRK. AZJ. 20/38 (2 Ekim 1891). Kafkasya'da Tiflis'te bulunan Ermeni komiteleri de topladıkları para yardımlarıyla silah satın almışlardır. BOA, Y. PRK. TKM. 34/47 (27 Nisan 1895).

⁸⁸ BOA, HR. SYS. 2770/2 (4 Nisan 1894).

bulunduğu Zeytun Kışlası'nı aylarca kuşatmıştı.⁸⁹ Aynı şekilde Bitlis⁹⁰, Maraş⁹¹ ve birçok yerde silahlı Ermeni çetelerine karşı asker sayısı yetersiz kalmıştır. İşte Müslüman halktan bulabilenlerin silah taşımalarının sebebi de budur. Ermeni çetelerinin sürekli taarruz ve tecavüzlerine maruz kalan Müslüman halkı askerî birlikler dahi korumakta yetersiz kalınca halk da doğal olarak kendini savunma yoluna gitmiştir.

Hepworth, Türk yetkiliden dinlediklerini tıpkı daha önce yaptığı gibi bir başkasına anlatır. Halbuki Ermenilerden duyduğu hikâyeleri aynı şekilde bir Türk'e sorma ihtiyacını hiç duymamış ve Ermenilerden duyduklarını olduğu gibi hiç sorgulamadan gerçek kabul etmiştir. Hepworth'un ismini vermediği ancak Türk veya Ermeni olmadığını belirttiği bu kişi de bahsi geçen yetkilinin ismini duyunca onun güvenilir ve dürüst bir insan olduğunu ve kişilik olarak sevdiği birisi olduğunu bildirmiştir. Hatta bölgedeki misyonerlerin dahi bu kişiyi sevdiğini ifade etmiştir. Ancak bu şahıs katliamlar dışında bu Türk yetkilinin anlattığı her şeye inanacağını belirterek bu konuda anlattığı her şeyi yalanlamış ve Türk yetkiliye yanlış bilgi verildiğini ileri sürmüştür.⁹² Hepworth bu iki kişinin anlattıklarını karşılaştırdığında yine aynı şekilde resmî belge ile konuşan Türk yetkilisine değil, kulaktan dolma konuşan gizemli bir şahsın söylediklerine inanmayı tercih etmiştir. Kendisinin bu gizemli şahsın anlattıklarını doğru kabul ettiğini dile getiren Hepworth, okuyucuya ise istediğini seçmesini salık vermiştir.⁹³ Türk yetkilinin elindeki resmî evrağa, ki bu evrakta olaylarda ölen Ermenilere de yer verilmiştir, itimad etmeyen Hepworth, ikinci defa gizemli bir şahsın hiç bir delil olmadan anlattıklarını hiç sorgulamadan kesin doğru olarak kabul etmiştir. Hepworth'un iddiasına göre Türkler bir Ermeni'nin evinde eski bir silah dahi yakalasa o köydeki tüm Ermenilerin çetecilerle işbirliği içinde olup isyan çıkaracağına inanırlar. Bundan hareketle Hepworth Türkleri gerçekte dedikoduyu ayıramamakla ve hayal dünyalarına inanmakla suçlar.⁹⁴ Halbuki bu tanım tam da

⁸⁹ BOA, Y. PRK. DH. 8/82 (1 Kasım 1895).

⁹⁰ BOA, A. MKT. MHM. 619/8 (25 Ekim 1895).

⁹¹ BOA, Y. A. RES. 77/7 (27 Ekim 1895).

⁹² Hepworth, a.g.e., s. 241-243.

⁹³ Hepworth, a.g.e., s. 243.

⁹⁴ Hepworth, a.g.e., s. 251.

Hepworth'un kendisi için geçerlidir. Nitekim kendisi belgeyle konuşan yetkili şahısların yerine ne idüğü belirsiz, belki de kendi kafasından uydurduğu, meçhul şahısların kulaktan dolma hikayelerine inanmayı tercih etmiştir.

Seyahatine devam eden Hepworth Bitlis'ten Antep'e doğru yola çıkar. Önce Diyarbakir'e daha sonra Birecik'e ve en sonunda Antep'e uğrar. Buradan da sonraki buharlı gemiyi kaçırmamak için aceleyle Kilis üzerinden İskenderun'a geçer. İskenderun'da bindiği gemiyle de önce Rodos ve Kos adalarına daha sonra da İzmir'e uğrayıp Çanakkale Boğazı'ndan geçtikten sonra İstanbul'a ulaşır ve yolculuğunu tamamlar.⁹⁵

Hepworth ve yanındakiler Diyarbakir'deyken şehrin dışında geniş bir arazide kurulu bir Ermeni'ye ait büyük bir konağı kiralayarak burada kalırlar.⁹⁶ Burada akla şu soru geliyor; madem Türkler ve Kürtler Ermenileri katledip mallarını yağmaladılar nasıl oluyor da bir Ermeni'ye ait böyle bir konağa hiç dokunulmuyor? Hepworth bununla ilgili hiçbir yorumda bulunmamıştır ve bu malikanede gayet konforlu bir şekilde kaldığını ifade etmiştir. 1898 yılının ilk sabahında Antep'e vardığını aktaran Hepworth, Antep'i Kudüs'e benzetir. Hepworth burada bir dervişin evinde ağırlanır ve kendisine gösterilen misafirperverlikten hoşnut kalır. Antep'te Türk ve Ermeniler arasında dostane bir ilişki olduğunu aktaran Hepworth şehrin ticaretinin (sözde) katliama kadar Ermenilerin elinde olduğunu ancak katliam sırasında Ermenilerin kaçtığını ve kaçarken de mallarını mülklerini Türklere emanet ettiklerini dile getirir. Hepworth bu duruma son derece şaşırmıştır çünkü bu durum onun şimdiye kadar Türkler aleyhine sergilediği olumsuz tutuma terstir. Türkleri şimdiye kadar hep eleştirdiğini ifade eden Hepworth bu defa bu güvenirliliklerinden dolayı onları takdir ettiğini belirtir.⁹⁷

Yolculuğu boyunca pek çok Ermeni ile konuşma şansını yakaladığını belirten Hepworth hiçbir Ermeni'nin kendisini görmeye gelemediğini çünkü onlara şüphe ile bakıldığını ve müthiş şekilde çalışan hafiyelik

⁹⁵ Hepworth, a.g.e., s. 290.

⁹⁶ Hepworth, a.g.e., s. 277.

⁹⁷ Hepworth, a.g.e., s. 285-287.

sisteminden dolayı cezalandırılmaktan korktuklarını ifade eder.⁹⁸ Hepworth buna rağmen bir Ermeni ile gizlice yaptığı bir görüşmeden bahseder. Bu Ermeni'nin de ismini güvenlik gerekçesiyle zikretmediğini ifade eden Hepworth bu şahsın varlıklı ve bilgin birisi olduğunu belirtir. Hepworth'un aktardığına göre bu şahsın anlattıkları ise şöyledir:

Şunu belirtmek isterim ki Türk pek çok konuda bize kibar ve dostça davranmıştır. Sıkıntılar devam ederken binlerce Ermeni, hükümete karşı hiçbir suç işlemedikleri için öldürülmeyi haketmediklerini bilen Türk komşuları tarafından korunmuştur. Fırtına şiddetlendiğinde ve halkımıza karşı yapılan toplu kıyım tamamlandığında onlar pek çok kaçağa evlerini açarak sığınma yeri sağladılar. Bundan daha azını söylememeliyim ki bu kadar minnettarlığı ifade etmeye hazır ve hoşnutum. Ermeniler ve Türkler bu olaylar yaşanmadan önce kanun önünde eşitti. Şimdi ise eğer bir Ermeni zengin değilse, bir Türk'e karşı haklı olsa dahi herhangi bir davayı kazanma şansı imkansızdır. Eğer yeterince zengin ise altınlarından kendi lehine delil oluşturabilir zira burada paraya dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar tamah ediliyor ve bazı hakimler adaletli olmasına rağmen çoğuna rüşvet verilebilir... Muhtemelen Sultan'ın bu uzak bölgelerdeki suistimallerden haberi yoktur. Bunun doğru olduğuna inanırım. Bu yerlerde makam sahiplerinin tamamı politikacıdır. Merkezî hükümetle aralarının iyi olmasını istiyorlar ve eğer bir devrimciyi yakalayıp itirafa zorladıkları izlenimini verebilirlerse, bir ödül umabilirler. Bunun için işkenceye dahi başvuruyorlar... Hiç şüphesiz Türkler de aynı şekilde işkence görüyor. Bir Türk'ün, yetkililerin bilmesi gereken bir bilgiye sahip olması halinde kelek ve vidayı kullanmaktan hiç tereddüt etmezler. Ancak bu tür vakalar nadir görülür. Türkler şüpheli Ermeniler ile aynı durumda değildirler. Ancak tamamen adil olarak şunu da söylemem gerekir ki aynı şey Rusya'da, İran'da, Çin'de ve diğer tüm Doğu ülkelerinde sürekli olarak yaşanıyor. Türk'ün komşularından daha kötü olduğunu düşünmüyorum ama neredeyse Avrupalı olduğuna göre neden daha iyi olmasın?... Polis kuvvetlerinde Ermeniler de vardır ve onlar Türklerden daha beterdir. Çünkü Ermeni, sadakatini tutuklamalarla kanıtlamak zorundadır ve bunu yaparken de Türk'ten daha şeytanidir. Görüyorsunuz, resmî görevlerine şüpheli olarak başlıyor ve vatandaşlarına karşı taraf olmadığını kanıtlamak için aşırı gayretli olmaları gerekiyor. Bu nedenle teşkilatın en kötü adamları çoğunlukla Ermenilerdir... Başka bir ülkede yaşamaktansa Türkiye'de yaşamayı tercih ediyoruz çünkü burada daha fazla özgürlüğe sahibiz ve eğer Türk bize karşı adil olsaydı hiçbir sorun olmazdı. Göç etmek istemiyoruz. Evimize karşı güçlü bir sevgimiz var ve eğer bir nebze bile olsa özgürlüğe izin verilse müreffeh ve

⁹⁸ Hepworth, a.g.e., s. 321.

mutlu oluruz. Kendimizi Bulgaristan'a çevirme düşüncesi aptalca bir vahşi hayaldir arkadaşım. Bu ülkeyi dolaştınız ve böyle bir umudun bir aptalın hayali olduğunu görebilirsiniz. Biz tek başımıza bir kesimde yaşamıyoruz, silah kullanmaya alışık değiliz. Konuyu araştırırsanız, orada burada Ermeni köyleri bulursunuz, ancak her tarafı yarım düzine Kürt köyüyle çevrilidir. Çoğu durumda Kürt köylerinde on, yirmi, belki otuz Ermeni ailesi vardır. Özerklik için nasıl bir hazırlık yapılabilir? Devrimciler geçimlerini ajitasyondan sağlıyor olabilirler ama biz zavallı yaratıklar onların aptallıkları yüzünden acı çekiyoruz. Bu adil mi? Bir kaç aptal bizi yapmak istemediğimiz, asla yapmaya niyetlenmediğimiz bir şeyi yapmaya ikna etmeye çalıştığı için biz toplu olarak katledilmeli miyiz? Neden bu suçluların cezalandırılması yerine masumlar da buna dahil ediliyor? Sizi temin ederim ki hiç kimse devrimcilerden ortalama bir Ermeni kadar korkmaz. Ah, bir zamanlar mutlu bir halktık. Büyük vergiler ödüyorduk ama büyük ticari kazançlarımız vardı, halinden memnun ve refah içindeydik. Ama ah o Berlin Antlaşması! Bir de İngiltere'nin müdahalesi! Avrupa bizi rahat bıraksaydı, hâlâ bir geleceğimiz olabilirdi ama şu anki halimizle ölüme mahkum bir halk gibiyiz. Zavallı, zavallı Ermeniler! Avrupa bizim lehimize müdahalede bulundu ve bizi mahvetti. Türkün en kötü hırslarını uyandırdı, şüphelerini alevlendirdi ve bizi Tanrı'nın dilediği gibi ölmek ya da yaşamak üzere yüzüstü bıraktı. Ah, benim harap ülkem!⁹⁹

Ermeni'nin anlattıklarını bu şekilde sonlandırdıktan sonra Hepworth, Sırrı Bey'in itirazlarına rağmen bu görüşme metnini *Herald* gazetesine yayınlanması için gönderdiğini ve metnin aynı şekilde yayınlandığını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Hepworth bu görüşmede anlatılanlara

⁹⁹ Hepworth, a.g.e., s. 324-332.

¹⁰⁰ *New York Herald* gazetesinin bahsi geçen yayınına ulaşamamıştır. Ancak Hepworth'un bu şekilde gerçeği yansıtmayan duyumları Osmanlı Devleti aleyhinde kullanabileceği ve hatta kendisinin dahi mutaassıp bir Hristiyan ve Ermeni muhibbi birisi olarak bu tür hikayeler uydurabileceği Osmanlı yetkilileri tarafından da belirtilmiş ve buna benzer bir telgrafı Diyarbekir Valiliği tarafından kendisine tezip ettirilerek yeniden yazdırılmıştır. Bu durumla ilgili Diyarbekir Valiliğinin sunduğu rapor şu şekildedir: "Fî 8 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (20 Aralık 1897) Whitman ve refiki Hepworth zâten papazlık etmiş Ermeni muhibbi mutaassıb bir Hristiyan olduğundan en cüz'î şeyleri i'zâme ve aleyhimizde kullanması ve misyoner gibi müfsidlerden işittiği şeylere hayalhânesinde vücûd vermeye meyyâldir. Şimdiye kadar gönderdiği makalelerde o derecede iltizâm-ı garazkârı eylememesi mahzâ muvaffakiyât-ı seniyye-i mülûkâne cümlesinden olarak taraf-ı âciziye edilen teşebbûsât ile mümkün olmuştur. Beyân buyurulan telgrafı ise âcizlerine göstermeksizin yazmış. Mezkûr telgrafı tezkib etdirerek bugün kendisine diğer bir telgraf keşide etdirdim. Bu telgrafta Kürdistan ahvâlinin vahâmeti hakkında akdemce birçok rivâyât mesmû'u olmuş ise de tekmil geçdiğimiz yerlerde emniyet ber-kemâl olub mahal-i asâyîş hiçbir şey meşhûdumuz olmadığını ve

kendisi kesin olarak inandığını belirtse de bunlara inanıp inanmamayı yine okuyucuya bırakmıştır.¹⁰¹ Hepworth bir kez daha meçhul bir Ermeni'nin anlattığı her şeye hiç şüphe dahi etmeden hemen inanmıştır. Ancak her ne kadar bazı yalan isnatlarda bulunsa da bu Ermeni'nin kaydettiği bazı önemli itiraflar da mevcuttur. Bu şahıs konuşmasında Ermeni ihtilalcilerini suçlayarak onlardan nefretle bahseder. Ayrıca Berlin Antlaşması'na bağlı olarak Büyük Devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin kendilerini kışkırttıklarına da değinir. Bir diğer itirafı ise Ermenilerin her şeye rağmen kendileri için en müreffeh yaşayabildikleri yer olan Türkiye'de yaşamayı tercih ettiklerini belirtmesidir.

Hepworth'a Göre Sultan II. Abdülhamid'in Ermeni Olaylarındaki Tutumu

Hepworth'un kitapta tarafsız olarak değerlendirdiği tek kişi, Sultan II. Abdülhamid'dir denilebilir. Hepworth'un bildirdiğine göre Whitman ile beraber gidecekleri güzergâhları haritada kendileri belirlemiş ve Sultan bu haritayı onaylayarak onlara sonsuz bir özgürlük alanı tanımıştır. Hepworth yolculuğu sırasında yanındaki görevlilerin kendisini olayların asıl vuku bulduğu yer olan Bitlis'ten uzak tutmaya çalıştıkları hissine kapılarak Sultan'a bu şüphesini telgrafla iletmıştır. Sultan'dan Bitlis'e gitmesine hiçbir şekilde engel olunmayacağı karşılığını alınca Bitlis'e gidememelerinin gerçek nedeninin hava ve yol koşullarından kaynaklandığını anlamıştır. Bu nedenle Hepworth Sultan'ın niyetinde gerçekten samimi olduğunu ve kendisinden hiçbir şey saklamaya niyeti olmadığını belirtmiş ve ayrıca kendisine ve kalemine sınırsız bir özgürlük tanıdığını vurgulamıştır.¹⁰² Hepworth Sultan II. Abdülhamid ile ilgili görüşlerine şu şekilde devam etmiştir:

"Sultan gerçekten de olayların Avrupa ve Amerika'ya yanlış aktarıldığına inanıyordu ki bu onun bu araştırma için bize müsaade

iğtişâşdan eser kalmayub ahvâl-i umûmiye-i mahalliye'nin celb-i memnûniyet bir sûretde olduğunu iş'âr etdi. Bu da hakk-ı âcizânemdeki ehâss-ı inzâr-ı hilâfet-penâhînin cümle-i tahbiyâtından olduğu ve her halde merhamet-i seniyye yegâne ilticâgâh-ı âcizânem bulunduğu arz olunur ol bâbda fî 12 Kânûn-i Evvel sene (1)313 (24 Aralık 1897) Diyarbekir'den". BOA, Y. PRK. UM. 40/95-2.

¹⁰¹ Hepworth, a.g.e., s. 333.

¹⁰² Hepworth, a.g.e., s. 12.

vermesini sağlayan en önemli motivasyon idi. Bunu söylemek istiyorum çünkü gerçek olduğuna inanıyorum. Tabii ki arkadaşlarım bu konuda benimle aynı fikirde olmayacak ve beni, Sultan'ı haklı göstermeye çalışmakla suçlayacaklardır. Ancak bu konuda hiçbir şey yapamam. Benim işim başkalarının inandığını söylemek değil, dost veya düşman ne düşünür diye bakmaksızın gözlerimle gördüklerimi anlatmaktır.¹⁰³

Hepworth burada Sultan'ın bu konuda hiçbir suçu olmadığı itirafını yaparken dahi arkadaşlarının buna itirazları olacağından bahsetmektedir ki Hepworth'un bu ifadesi, o dönemde Avrupa ve Amerika kamuoyunda Osmanlı Devleti ve Sultan II. Abdülhamid aleyhinde Ermeni Sorunu üzerinden yapılan kara propagandaya karşı doğruları dile getirmenin ve ön yargıları yıkmanın ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak Hepworth tarafsız görünmek için yaptığı ve Sultan II. Abdülhamid'i akladığı bu itirafına rağmen meseleye yine Ermeniler lehine, Türkler aleyhine bir tavırla bakmaya devam etmiştir. Hepworth'a göre Sultan masumdur ama bu konuda kendisine yanlış bilgi verilmektedir:

"Sultan'ın inancında samimi olduğunu düşünmemin yanında bu konuda yanlış bilgilendirildiğini de düşünüyorum. O veya hiç kimsenin bu katliamlarda kaç kişinin öldürüldüğünü tam olarak bilmesi imkansız. Ermenilere de güvenilemez çünkü onların terörü kolayca abartıya kaçabilir. Türk yetkililer de Bütün Avrupa'nın öfkesi üzerlerinde olduğu için olayı küçültmeye çalışmaktadırlar. Yetkililer tüm suçu Ermenilerin üzerine atıyorlar ve sarayı bu yönde yanlış bilgilendiriyorlar. Öldürülen Türklerin sayısını abartıyorlar, birkaç ihtilalcinin silahlanmasını tüm insanların isyan etmesi gibi gösteriyorlar ve köylerin yağmalandığını inkâr ediyorlar. Konuyla ilgili tüm açıklığıyla konuşuyorum çünkü bu belgeleri gördüm bunları tercüme ettirdim bu sayede kendimden eminim.¹⁰⁴

Hepworth yukarıda kendisini emin kılacak nitelikte olduğunu iddia ettiği belgelere kitabında hiçbir şekilde yer vermemiştir. Ayrıca Ermenilerin verdikleri sayılara güvenilemeyeceğini itiraf etse de Türkleri de aynı kefeye koyarak aynı şekilde yanlış sayılar vermekle suçlamıştır. Ancak aslında sayıları, propaganda amacıyla abartan tarafın Ermeniler ve onları destekleyen Batılılar olduğu açıktır. Buradan

¹⁰³ Hepworth, a.g.e., s. 12.

¹⁰⁴ Hepworth, a.g.e., s. 13.

iki sonuç çıkar; ya Hepworth gerçekten konuyu bilmemekte ya da diğer çoğu Batılı gibi Ermeni meselesinde her ne olursa olsun din kardeşliği yaklaşımıyla Ermenilerden yana tavır aldığı için Ermenileri desteklemektedir. Kitabın geneline bakıldığında ikinci şıkkın daha ağır bastığı görülmektedir.

Hepworth, Sultan II. Abdülhamit'i yaşananlar hakkında dalkavuklukla suçladığı kimselerin yanılttığını ileri sürer. Hepworth'a göre bu kimseler bir madalya veya ödül peşinde oldukları için böyle davranmaktadır.¹⁰⁵ Ancak Hepworth bu iddialarını nereden öğrendiğini belirtmeyerek bunlarla ilgili de kesin bir bilgi veya kaynak vermez.

Hepworth'un Türkler, Kürtler ve Diğer Unsurlar Hakkındaki Görüşleri:

Hepworth Türkler hakkında önyargılı olmadığını ispat etmek için Türklerde sevdiği bazı yönleri de kitabında yer yer değinir. Özellikle Türklerin askerî niteliklerine hayrandır. Ona göre Türkler asker olarak üstün bir cesarete sahiptirler.¹⁰⁶ Ancak kitabın genelinde Türkler aleyhine bir tutum sergilemektedir. Hepworth Türklerin hâlâ daha barbar ve ilkel bir göçebe kavim olduğunu ve Anadolu'daki medeniyetin Türklerden önceki medeniyetlerin mirası olduğunu ileri sürerek Türkler hakkındaki ön yargılarını açık şekilde yansıtmaktadır:

"Anadolu'nun bugünkü medeniyeti kendisinden çok daha iyi bir geçmiş medeniyetin üzerine inşa edilmiştir. Şu anda orada yaşayan insanlar, öncekilerden daha düşük düzeydeki şeylerle yetiniyorlar. Günümüz Türkünde sanat aşkı yoktur. Hayatı düşünölebilecek en kasvetli monotonluktur. Ne kadar fakir olursa olsun ona bir barınak ve ne olursa olsun yiyecek bir şeyler verin bunlarla tatmin olur. Onun ruhunda ilahi bir esin yoktur. O sadece ilerlemeyen değil, aynı zamanda aptallık seviyesinde donuktur; ya dünyanın geri kalanının attığı adımlardan habersizdir ya da onlara somurtkan bir şekilde kayıtsızdır. Büyük şeylerin izleri var ama bunlar geçmişe ait ve modern olanın yanında hiçbir değeri yok. Bir milletin beş yüzyıl önce yarı barbar olduğunu ve o zamandan beri aynı ahlakî, siyasî ve dinsel durumda kaldığını dürüstçe söyleyebildiğinizde, onun geleceği konusunda heyecanlanmak oldukça zordur... Bütün bunlar Türkiye için çelişki

¹⁰⁵ Hepworth, a.g.e., s. 173.

¹⁰⁶ Hepworth, a.g.e., s. 190.

korkusu olmadan söylenebilir. Hiçbir şey onun gerçekten uygar uluslar ailesine ait olmadığı ve mevcut konumunun bir anomali olduğu kadar açık olamaz. Türkiye'nin açık kaderi, ilerleme yeteneğinden yoksun olduğu için değil, ilerlemeyi siyasi sapkınlık olarak gördüğü için Doğu'ya çekilmek olacaktır. Türkler hâlâ göçebe bir millettir ve diğer milletlerin yakınlığı hiçbir değişikliğe yol açmamıştır. Öyleydi ve öyle kalacak.¹⁰⁷

Hepworth'a göre Türkler Asyalı oldukları için suça karşı tutumları Avrupalılardan farklıdır ve Türkler sadece suçluyu değil herkesi öldürebilir (!):

Türkiye suça bir Avrupa ülkesinin davrandığı gibi davranamaz çünkü kendisine miras kalan yöntemlerin tümü Asya kökenlidir ve bunları değiştirmeye de niyeti yoktur. Suçlunun yerine başkasını öldürür. Saygın ve dürüst bir polis gücü olsaydı suçluları asar ya da hapse atardı; ama bunun yerine hem askerlerden hem de vatandaşlardan oluşan sürüsünü serbest bırakıyor, onlara trompetin sesiyle başlamalarını ve trompet ikinci kez çalana kadar öldürmeye devam etmelerini söylüyor. Avrupa istediği kadar ve yüksek sesle protesto edebilir ama onun protestoları nefes kaybidir.¹⁰⁸

Bu son derece asılsız ve yakışsız ithamlarla Hepworth Türklerin masum Ermenileri de öldürmekte sakınca görmeyeceği algısını oluşturmaya çalışmaktadır. Böyle bir tek örneğe dahi şahit olmadığı halde bu şekilde çirkin ifadelerde bulunmuş olması Hepworth'un Türkler aleyhindeki tutumunun bir başka açık delilidir. Hepworth Kürtleri de aynı şekilde barbarlıkla suçlar ve Kürtler hakkında ise şu ifadeleri kullanır: *"Katliamlar sırasında barbarlığın kendisinden daha barbar davranan Kürtlerin topraklarına girmeyi özellikle arzu ediyordum..."*¹⁰⁹ Hepworth ayrıca Kürtlerin eskiden savaşçı bir ulus olmalarına rağmen şimdi hiçbir ulusal bilince sahip olmadıklarını ifade eder ve Türklerle karşı bir kurtarıcı lidere ihtiyaç duyduklarını belirterek onların da Türk hakimiyetine karşı isyan etmeleri gerektiğini ima eder.¹¹⁰

Hepworth yanındakilerle birlikte Trabzon'dan bir kervan eşliğinde güneye doğru ilerlerken yolda Lazlar ile karşılaşır ve Lazlar hakkında:

¹⁰⁷ Hepworth, a.g.e., s. 351-352.

¹⁰⁸ Hepworth, a.g.e., s. 343-344.

¹⁰⁹ Hepworth, a.g.e., s. 207.

¹¹⁰ Hepworth, a.g.e., s. 353.

"Kürtlerden daha bağımsız, pervasız ve zalimdirler" ifadesini kullanır.¹¹¹ Hepworth'a göre imparatorluktaki Türk, Kürt, Laz, Çerkez hasılı tüm Müslüman unsurlar barbardır. Sadece Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklar medenidir, zekidir, çalışkandır. Hepworth yola devam ettiği sırada Zigana Geçidi'ne ulaşır ve burada karşılaştığı doğal güzelliklere hayran kalarak Türklerin Tanrı'nın bahsetmiş olduğu bu güzellikleri hak etmediklerini ifade eder.¹¹² Bu ifade onun Türkler hakkında ne kadar art niyetli olduğunun bir başka göstergesidir.

Hepworth'a Göre Olayların Sebepleri ve Bilançosu:

Türklerin kendilerine yakışmayan bu eylemleri nasıl olup da yaptığını anlayamadığını dile getiren Hepworth buna gerekçe olarak, Ermenilerin Türklerden zeki ve ekonomik olarak daha iyi durumda olmalarından dolayı Türklerin onları kıskanmalarını gösterir:

Türkler kendilerine hiç uygun olmayan bu eylemleri neden yapar? Şu ana kadar bu soruya tatmin edici bir cevap bulamadım. Bu bir gizem olarak kalacak... Eğer Türkler Ermenilerle dostane şartlarda yaşasaydılar, onlardan şüphelenmeseydiler, onların zenginliklerini kıskanmasaydılar bir tek cinayet dahi işlenmezdi. Fakat gerçeği söylemek gerekirse iki millet dinlerinden çok karakterlerinden dolayı birbiriyle geçinemiyordu...Türkler kılıç zoruyla Ermenileri fethetmiştir fakat Ermeniler beyin gücünde Türklerden üstündür. Bu son katliamların yaşandığı zamana kadar Türkler sürekli para kaybederken Ermeniler her geçen gün zenginleşti. Türklerdeki en büyük sorun muhteşem bir atlı ve iyi bir asker olmaktan başka hiçbir şeylerinin olmamasıdır. Onu at sırtında tuttuğunuz sürece ona olan hayranlığınız sınır tanımaz. Ancak at sırtından indikleri anda çaresizdirler. Savaş alanında nasıl ölüneceğini bilir; hayatta nasıl yaşanacağını bilmezler. Yanına oturup onunla konuştuğunuzda 10 yaşındaki çocuktan biraz iyi durumda olduklarını, iş hayatındaki fikirlerinin hayalci ve mantıksız olduğunu görürsünüz. Ayrıca Türk konuksever ve cömert bir yaratıktır... Ermeniler Doğu ve Orta Anadolu'da ticareti kendi ellerine almış durumdalar. Türk onunla rekabet edecek yetenekte değil ve sürekli kaybedendi ve buna karşı hayal kırıklığı ve öfkesi çok fazlaydı.¹¹³

¹¹¹ Hepworth, a.g.e., s. 66.

¹¹² Hepworth, a.g.e., s. 72.

¹¹³ Hepworth, a.g.e., s. 130-146.

Hepworth kitabında sözde Ermeni katliamına bu şekilde ekonomik sebeplerden kaynaklanan kıskançlığı gerekçe gösterir. Halbuki Türkler'in Ermenileri kıskanması veya bunu gerekçe göstererek onları katletmesi için Ermenilerin giriştikleri bu kapsamlı isyan hareketleri sonrasında bütün bu ayrıcalıklarının kaybetmiş olmaları ve mallarının ve zenginliklerinin yağmalanıp ellerinden alınmış olması gerekirdi. Ancak Bayram Kodaman'ın incelediği raporunda Hepworth, olayların kökeninde iktisadî sebeplerin varid olamayacağını, zira Doğu Anadolu'da ticaretin hâlâ daha tamamen Ermenilerin elinde olduğuna müşahade ettiğini ve neticede olayların esas sebebinin münakaşa götürmez şekilde Ermeni komitelerinin “*politik otonomi arzusu*” olduğunu bildirmektedir.¹¹⁴ Üstelik Hepworth kitabında da seyahati sırasında Diyarbekir'de bir Ermeni'ye ait, geniş bir arazi üzerinde kurulu, büyük bir konakta çok rahatça ağırlandığını belirtmiştir.¹¹⁵ Hepworth bu ifadeleriyle yukarıdaki iddiasını bizzat kendisi geçersiz kılmaktadır.

Hepworth Ermeni ihtilalcilerin de meseledeki rollerine değinerek, olayların baş sorumlularından olduklarını ve amaçlarının Avrupa'nın askerî desteğini sağlamak olduğunu itiraf eder. Ancak yaşanan karışıklıklarda ihtilalcilerden çok onları cesaretlendiren Avrupalı güçleri suçlar. Hatta Hepworth bütün yaptıkları kötülüklere rağmen ihtilalcileri kendince haklı gördüğü bazı maddeler sayar. Şöyle ki, “onlar kadim bir medeniyettir ve bütün varlıkları istilacılar (yani Türkler) tarafından ellerinden alınmıştır. Bu nedenle bunları geri almak için kanlarının kaynaması normaldir”. Hepworth'un aşağıdaki ifadeleri ise aslında bütün meselenin özeti gibidir:

Rusya ve İran sınırında sayılamayacak kadar çok ihtilalcî bulunmaktadır. Bunların çokluğu ve çıkardıkları huzursuzluklar inkâr edilemez. Bir önceki bölümde gösterdiğim gibi bunların amacı Avrupa'nın askerî desteğini sağlayacak bir ihtilale yol açmaktır. Ermeniler kendi başlarına bağımsızlık kazanacaklarına inanmıyorlardı. İsyân çıkarmaları halinde hükümetin onları zalim yöntemlerle ezeceği ve Avrupa'nın ezilen tarafı tutacağı açıktı. Bunun sonucunda da otonomi olmasa bile ona yakın bir şey olacağı belliydi... Birleşmiş bir Avrupa dışında hiç kimse Ermenistan'ı Türk hakimiyetinden

¹¹⁴ Kodaman, a.g.e., s. 130.

¹¹⁵ Hepworth, a.g.e., s. 277.

*kurtaramaz. Ancak Avrupa'nın bunu yapmaya pek niyeti yok. Defalarca bu fırsat sunulmasına rağmen her zaman bundan kaçınıldı. En azından şu an böyle bir müdahale için en ufak bir sebep yok... Sorsanız Hristiyan uluslar zalimi azarlayıp, mazlumu desteklemez mi? Evet, ancak çıkarları varsa ve bazı kazanımlar elde ederlerse; aksi halde değil. Ulusal politikada Hristiyanlık diye bir şey yoktur. Aç gözlülük tek geçerli ilkedir. Hristiyan şahıslar vardır ancak Hristiyan ulus yoktur. Tüm uluslararası ilişkiler saf bencillığe dayanır... Avrupa Ermenilere çıkarları karşılandığı zaman belki yardım eder...*¹¹⁶

Hepworth'un belirttiğine göre İngiltere'de ılık bir ilgi uyandırıp diğer yabancı ulusların da ilgisini çekmeye çalışan bu ihtilalciler, yapılan tüm karışıklıkların ve bunu takip eden sefaletin en büyük sorumlularındandır. Hepworth'un deyimiyle "sözde Hristiyan" güçler ikiye bölünmüş ya da bencilce bunlara yataklık etmişlerdir.¹¹⁷ Özellikle İngiltere bilerek Ermenilerin otonomi umudunu güçlendirmiş ve buna ulaşmada onlara yardımcı olacağına Ermenileri inandırmıştır.¹¹⁸ Hepworth Ermeni ihtilalcilerinden ise "çakallar" olarak bahseder ve İngilizlerin Bulgaristan örneğinde olduğu gibi kendilerini destekleyeceği hayaline kapıldıklarını ifade eder. Devamında ise Ermeni ihtilalcileri için şu değerlendirmede bulunur:

*Tüm olaylarda olmasa da on olayın yedisinde bu çakalların rol oynadığını ve halkı rahatsız ettiğini görürsünüz. Şu anda Tanrı'ya şükür ki fazla bir etkinlikleri kalmadı çünkü halk bunların başlarını belaya soktuklarında kimsenin yardıma gelmediğini anladı. Ermenilerin kendileri bana bu ihtilalci çakallardan biri dahi görünse, bunlar yüzünden yeterince korku yaşadıklarından dolayı, gördükleri yerde halkın evlerini terkettiğini, kapılarını süngülediğini anlattılar.*¹¹⁹

Hepworth'un bu sözleri, Ermeni halkının dahi Ermeni ihtilalcilerinin yaşattığı terörden muzdarip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Hepworth ayrıca Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulmasının olanaksız olduğunu belirtir ve hatta bunu "en vahşi hayal" şeklinde tanımlar. Buna gerekçe olarak da Anadolu'daki nüfus dağılımını gösterir. Zira ona göre Doğu Anadolu'da yarım milyon

¹¹⁶ Hepworth, a.g.e., s. 152-155.

¹¹⁷ Hepworth, a.g.e., s. 157.

¹¹⁸ Hepworth, a.g.e., s. 159.

¹¹⁹ Hepworth, a.g.e., s. 159-160.

Ermeni'ye karşılık bir buçuk milyon Kürt yaşamaktadır. Üstelik Ermeniler toplu halde değil dağınık olarak bu bölgede yerleşmişlerdir. Ayrıca gördüğü her bir Kürt'ün tepeden tırnağa silahla donanmasına rağmen Ermenilerin silahsız olduğunu ve bu durumlar göz önüne alındığında burada yapılacak bir bağımsızlık savaşının daha başlamadan Ermeniler aleyhine sonuçlanacağını vurgular. Devamında ise kendi ifadesiyle "*aptal ihtilalciler*"in İran sınırından geçerek Van'a geldiklerini ve bu şehri yaşanması tehlikeli bir hale getirdiklerini belirtir.¹²⁰

Hepworth'a göre Ermeni devrimciler yeni zulümleri mümkün kılmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bu onların açıklanmış amaçlarıdır. Hepworth bu konu hakkında: "*Türkleri kendileri hariç daha fazla Ermeni öldürmeye ikna edebilirlerse Avrupa'nın müdahale etmek zorunda kalacağını ve ardından Ermeni krallığının kendisini yeniden kuracağını düşünüyorlar. Kendilerine vatansever diyen bu dar görüşlü haydutlar hem İngiltere hem de Rusya tarafından teşvik ediliyorlar...*"¹²¹ ifadelerini kullanarak Ermeni meselesinin özünü bir kez daha tarif etmiştir.

Hepworth, Van ve etrafı hakkında oldukça endişeli olduğunu ifade ederek sınır ötesindeki Ermeni fesatçılar yüzünden her türlü tehlikeye açık bir yer olduğunu belirtmektedir. Hepworth bu şekilde Ermeni devrimcilerin gerçek yüzünü ve yaşanan olayların asıl sorumluları olduklarını ortaya koymaktadır:

*Van konusunda bir dereceye kadar endişe duyduğumu itiraf ediyorum. Çok tehlikeli bir konumda bulunuyor. Sadece birkaç saat uzaklıktaki İran sınırının diğer tarafında, geçimleri ara sıra bir ayaklanmaya veya ayaklanma tehdidine bağlı olan çok sayıda baş belası fesatçı profesyonel ajitatör sürekli iş başındadır. Sınırı geçiyorlar, isyan vaazları veriyorlar ve ardından güvenli bir yere geri dönüyorlar. Van Vilayeti bir yanardağ üzerinde yer aldığı için Küçük Asya'da yönetilmesi en zor ildir. Huzursuz Ermeniler ile sivil veya askerî yetkililer arasında her an bir çatışma çıkabilir ve bu, samanlığa atılan yanan bir kibrit gibi olur.*¹²²

¹²⁰ Hepworth, a.g.e., s. 160-161.

¹²¹ Hepworth, a.g.e., s. 342.

¹²² Hepworth, a.g.e., s. 343.

Hepworth'a göre nasıl ki Ermeniler imkansız hayal ettiklerinden dolayı aptal sayılırlarsa, Türkler de binlerce insanı öldürüp(!) sonra da gerçekte var olmayan bir isyanı(!) bastırdık dediklerinden dolayı aynı şekilde "aptal" sayılırlar(!).¹²³

Hepworth, Türkiye'deki misyonerleri birer şövalyeye benzetir ve yaptıkları onca hizmete karşı ve hiçbir şekilde Türklerin inancını değiştirmeye çalışmadıkları halde Türkler tarafından kendilerine düşmanca bir tavır sergilendiğini ileri sürer.¹²⁴ Türkiye'ye gelmeden önce kendisinin de misyonerler hakkında araştırma yaptığını ve haklarındaki görüşlerinin olumsuz olduğunu belirten Hepworth, Türkiye'ye geldikten sonra bunun tam tersine şahit olduğunu ifade eder ve misyonerlerin çetecilere karşı olduklarını savunur.¹²⁵ Dr. Reynolds ve Dr. Sephard gibi misyonerlerden bahsederek kendisinin gayet iyi niyetli olduklarını ileri sürdüğü bu misyonerlerin nasıl olup da Türkler tarafından hain olarak görülebildiğini anlamadığını ifade eder.¹²⁶ Oysaki Van misyonerlerinden olan Reynolds, Ermeni ihtilalcilere yardım eden Amerikalı misyonerlerin başında gelmekteydi. Reynolds Ermenilerin gizli yazışmalarına kendi mührünü basarak bunların istenilen yere ulaştırılmasını sağlıyordu. Osmanlı yetkilileri bu yaptıklarından dolayı kendisini suçladığında ise bunları hiç yapmamış gibi kendisinden şüphe eden Osmanlı yetkililerinden dert yakınıyordu.¹²⁷

Reynolds gibi birçok misyonerin 1890'lı yıllarda Doğu Anadolu'da yaşanan Ermeni isyan ve fesat hareketlerinin içinde bulundukları, birçok resmî rapora yansımıştır.¹²⁸ Misyonerler Anadolu'daki

¹²³ Hepworth, a.g.e., s. 344.

¹²⁴ Hepworth, a.g.e., s. 288.

¹²⁵ Hepworth, a.g.e., s. 297.

¹²⁶ Hepworth, a.g.e., s. 300.

¹²⁷ Dilşen İnce Erdoğan, "Ortak Yaşamdan Çatışmaya Türkler ve Ermeniler: Van Yetimhanesi Örneği (1896-1897)", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009, s. 21.

¹²⁸ Misyonerlerin Anadolu'daki zararlı faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/1 (1988), s. 1-12; Cemal Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2 (Haziran-Aralık 2010), s. 57-69; Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 20/4 (2007), s.

Ermenilerin Müslümanlar tarafından topluca katledildiklerini ve zorla ihtida ettirildiklerini ileri sürmüşlerdir.¹²⁹ Ermeni olaylarında Türkler aleyhine propaganda yapan misyonerlerin başında Amerikalı Frederick Davis Greene gelmektedir. Greene Ermeni Sorunu hakkında iki kitap¹³⁰ kaleme almış olup bunların tamamı yalan ve iftiralara dayanmaktadır.¹³¹ Greene Ermeni katliamı iddiasını kanıtlamak için olayların şahidi olduklarını iddia ettiği kişilerin mektuplarını neşretmiştir. Bu mektupların bazı Amerikalı misyonerler tarafından yazıldığını ifade eden Greene bu misyonerlerin hiçbirinin ismini zikretmemiştir.¹³² Misyoner Greene'in izlediği bu yöntemi, yani kaynağı belirsiz duyumları kesin kanıt olarak göstermeyi, Hepworth'un da aynen uyguladığı anlaşılmaktadır. 1896 yılında ABD'de Greene'in yazdıklarına benzer birçok kitap yayınlanmıştır.¹³³ Hepworth'un kitabı da bunların devamı niteliğindedir. İngiliz hükümeti Sason olayları ve misyoner Greene'in bu konuyla ilgili iftiralarla dolu yayınlarından sonra Ermeni meselesine daha fazla müdahil olmuştur.¹³⁴

Bir başka Amerikalı misyoner George Knapp da Bitlis'teki Ermenileri isyana teşvik etmiştir.¹³⁵ Bu şekilde suçlu bulunup sürgün edilen Knapp'ı Amerikan Büyükelçiliği himaye etmek istemiştir.¹³⁶ Van'da

429-450; Adnan Mahiroğulları, "Anadolu'da Misyonerlik ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri: Sivas Vilayeti Örneği", *Yeni Türkiye*, 2/60 (2014), s. 1444-1467; Dilşen İnce Erdoğan, "Merzifon'da Amerikalı Misyonerler ve Ermeniler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2005), s. 17-43; Emine Dengeç, "Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme", *Yeni Türkiye*, 2/60 (2014), s. 1467-1477.

¹²⁹ Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", *History Studies*, 4/3 (Ekim 2012), s. 147.

¹³⁰ Bunlar 1895'te New York'ta yayınlanan "*The Armenian Crisis in Turkey and The Rule of the Turk*" (Ermeni Krizi ve Türk Yönetimi) ve 1896'da Chicago'da yayınlanan "*Armenian Massacres or The Sword of Muhammed*" (Ermeni Katliamları ya da Muhammed'in Kılıcı) isimli çalışmalardır. Misyoner Greene ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. İhsan Burak Birecikli, "Anadolu'da Bir Amerikalı Misyoner: Frederick Davis Greene ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, 5 (2016), s. 137-174.

¹³¹ Webb, a.g.e., s. 25.

¹³² BOA, Y. A. HUS. 327/61 (9 Mayıs 1895).

¹³³ Birecikli, a.g.m., s. 152-153.

¹³⁴ BOA, Y. A. HUS. 338/100 lef: 3 (3 Kasım 1895).

¹³⁵ BOA, A. MKT. MHM. 694/2 (1 Şubat 1896).

¹³⁶ BOA, A. MKT. MHM. 694/7 (25 Nisan 1896).

ikamet eden bir başka Amerikalı misyoner Miss Kimball'ın da Osmanlı Devleti aleyhinde yayınlarda bulunduğu anlaşılmıştır.¹³⁷ *Washington Post* gazetesi Amerikalı misyonerlerin Ermeni meselesinde olaya din ve mezhep açısından yaklaşan İngiliz politikasının ardına takıldıklarını yazmıştır.¹³⁸

II. Abdülhamid'in Hepworth'u Anadolu'ya davet etmesindeki amaç da aslında misyonerlerin yaydıkları bu iftiraları çürütmektir. Çünkü Sultan, özellikle ABD ve İngiliz basınının misyonerlerden aldıkları yalan haberlerle Ermeni meselesini nasıl çarpıttıklarının farkındaydı. Batı basınının bu propagandasına ancak onlardan birinin tarafsız bir şekilde olaylara yaklaşarak gerçekleri ortaya çıkarmasıyla cevap verilebilirdi. Ancak Hepworth Anadolu'dan ABD'ye döndükten sonra tarafsızlık iddiasını bir kenara bırakmış ve Sultan'ı bu konuda yanıltmıştır.

Hepworth Hamidiye Alayları ile ilgili de geniş bilgiler verir ve bu orduda görevli olan Kürtler ve bu ordunun Başkomutanı Zeki Paşa hakkında çeşitli ithamlarda bulunur. Sultan'ın bu alayları Kürtleri kendisine yakın tutmak amacıyla kurduğunu belirtir ve bunun ustaca bir politika olduğunu ifade eder. Ancak bu durumu iki uçlu bir kılıca benzetir, zira Kürtlerin güvenilirmez bir halk olduğunu ileri sürer. Kürtleri güvenilirmez, vahşi, ölmeyi ve öldürmeyi hiç umursamayan bir halk olarak tanımlar. Ancak şimdilik Hamidiye alaylarına katılıp Sultan'ın emrine girmeye istekli olduklarını ve askerî üniforma giymekten çok gurur duyduklarını çünkü bu sayede onlar için çok sevdikleri ata binip rahatça silah kullanmanın yolunun açıldığını ifade eder. Atalarından miras kalan kan tutkusu nedeniyle Kürtlerin önlerine gelen Ermenileri bu şekilde kolayca öldürdüklerini ve bunun için hiçbir cezaî yaptırıma uğramadıklarını ileri sürer.¹³⁹ Hepworth'a göre bu askerlerin hiçbir yasaya saygısı veya bağlılığı yoktur: "*Bunlar bir hırsızlık ve hatta cinayetten dolayı tutuklansalar Zeki Paşa'nın uzun ve güçlü kolları bunları koruması altına alır ve bir hokus-pokus ile hapisten kurtarır*".¹⁴⁰ Ancak Hepworth bu iddialarına herhangi bir kanıt veya delil gösterme gereği duymaz.

¹³⁷ BOA, HR. SYS. 2889/82 (20 Şubat 1896).

¹³⁸ BOA, HR. SYS. 66/21 (30 Kasım 1896).

¹³⁹ Hepworth, a.g.e., s. 225-226.

¹⁴⁰ Hepworth, a.g.e., s. 230-231.

Hepworth'un veya Ermenilerin Hamidiye Alaylarından şikayetçi olmaları gayet doğaldır. Nitekim bu dönemde Doğu Anadolu'nun Bulgaristan örneğine dönüşmesini büyük ölçüde bu aşiret kuvvetlerinden oluşan birlikler engellemiştir. Doğu Anadolu'nun dört bir yanına yayılan Ermeni isyanlarına müdahale etmede, Erzincan'da bulunan IV. Ordu uzak mesafede ve asker sayısı bakımından yetersiz kalıyordu. Hamidiye birlikleri her ne kadar içlerinde disiplinsiz unsurları barındırsa da Osmanlı askerî birliklerine sayısal olarak büyük destek sağladıkları gibi Ermeni çetecilerinin de gözünü korkutmakta oldukça etkili olmuşlardır. Sonuç olarak Hepworth'un ve Ermenilerin Hamidiye Alayları hakkında asıl rahatsız oldukları husus Doğu Anadolu'nun savunmasız bırakılmamasıdır.

Hepworth Ermenistan diye adlandırdığı Doğu Anadolu'da yaklaşık yarım milyon Ermeni'nin yaşadığını ve 1894-1896 olayları sırasında bunlardan 50.000'inin öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Katledilenlerin çoğunlukla yetişkin erkekler olduğunu iddia eden Hepworth kadın ve çocukların ise nadiren öldürülenler arasında olduğunu ifade etmiştir. Hepworth halkın katledilmesi emri verilmişse de, bu emirlerin özellikle kadınları ve çocukları kapsamadığını ve bunu kanıtlayamasa da doğru olduğuna inandığını belirtmiştir.¹⁴¹ Bu durumda bu yaşananlara toplu bir kıyım veya böyle bir kasıt olmadığı için katliam denilmesi yanlıştır. Hepworth bunun bilincinde olacak ki tüm yetişkin erkeklerin katliama tabi tutulduğu yalanına başvurur. Hepworth öldürüldüğünü iddia ettiği 50.000 iş görür Ermeni erkeğinin yokluğunu Ermeni ulusunun devamı için yıkım olarak değerlendirir. Halbuki Hepworth'un verdiği bu rakam son derece abartılı olup onun ileri sürdüğünün aksine çoğu Ermeni varlık ve zenginliklerini bu isyanlardan sonra dahi koruyabilmiş ve buna kendisi dahi şahit olmuştur. Bu yıllardaki karışıklıklar sırasında iki taraftan kaç kişinin öldüğü Osmanlı hükümeti tarafından tespit edilmiştir. Buna göre, Müslümanlardan 1.828 ölü, 1.433 yaralı; Gayrimüslimlerden 8.717 ölü, 2.238 yaralı olmak üzere iki taraf için toplamda 10.535 ölü, 3.671 yaralı tespit edilmiştir. 1896 yılı Şubat ayı sonunda büyükelçiliklerce tutulan hesaba göre ise ölü sayısı yaklaşık

¹⁴¹ Hepworth, a.g.e., s. 345.

olarak 40.000 kişi olarak gösterilmiştir.¹⁴² Bu veriler ışığında Hepworth'un verdiği sayının, Büyükelçilerin hiçbir ciddi veriye dayanmayan tahminlerinin bile üstünde olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ermeni komitelerinin 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü faaliyetler, yalnızca yerel isyanlar ve silahlı kalkışmalarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik sistematik bir propaganda stratejisine dönüşmüştür. Hınçak ve Taşnaksutyun gibi örgütler aracılığıyla yürütülen bu faaliyetlerin temel amacı, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak için uluslararası müdahaleyi tetiklemektir. Bu doğrultuda çıkarılan isyanlar, özellikle 1894–1896 yılları arasında yoğunlaşmış ve uluslararası bir ilgi uyandırılmaya çalışılmıştır. Bu isyanların ardından Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahale etme eğilimleri artmış, Ermeni komiteleri ise bu müdahaleleri meşrulaştırmak adına Müslüman halkın tepkilerini "katliam" olarak yansıtan bir söylem geliştirmiştir. Bu süreçte Batı basını, özellikle İngiliz ve Amerikan gazeteleri, Ermeni komitelerinin yaydığı abartılı ve çoğu zaman kasten çarpıtılmış haberleri kamuoyuna sunarak Osmanlı Devleti'ni ve kendini savunan halkı "katliamcı" olarak göstermiştir. Bu söylem, 1915 olaylarıyla iyice abartılmış ve zamanla "sözde soykırım" iddialarının temelini oluşturmuştur. 1890'larda temeli atılan soykırım yalanı, bütün tarihi gerçeklere rağmen günümüzde Batılı ülkelerin meclislerinde yasalaşacak şekilde kendisine hâlâ daha yer bulabilmektedir. Bu durum, tarihî olayların bilimsel yöntemlerle değil, siyasi baskılarla şekillendirilmesinin tehlikeli bir örneğidir. Dolayısıyla, Ermeni meselesinin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi, yalnızca Osmanlı tarihi açısından değil, uluslararası ilişkiler ve tarih yazımı açısından da büyük önem taşımaktadır. George H. Hepworth'un inceleme konusu kitabı da bu açıdan değerlendirilmesi gereken bir kaynaktır.

¹⁴² Nurettin Birol, "1890-1900 Ermeni Ayaklanmalarının Erzincan'a Yansımaları ve İlk Ermeni İsyanları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/1 (2017), s. 31.

Hepworth Osmanlı topraklarında yaptığı gözlemlerini kaleme alarak hazırladığını ileri sürdüğü kitabında, Ermeni Sorununa dair yorumlarında bir gazeteciden çok Hristiyan bir din adamının taassubuyla hareket etmiştir. Gerek olaylara yaklaşımı gerekse taraflarla yaptığı görüşmelerde, Türklerin belgelerle desteklediği anlatımlara kuşkuyla yaklaşırken, Ermenilerin delilsiz iddialarını koşulsuz kabul etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Her ne kadar komiteci Ermenileri ve onları isyana teşvik eden Rusya ile İngiltere'yi de sorumlu tutsa da, bu unsurların tek başına sözde katliamları açıklamaya yetmeyeceğini, Türklerin zaten Ermenileri katletmek için bahane aradıklarını ve ihtilalcilerin bu bahaneyi sunduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu yaklaşım, Hepworth'un Osmanlı topraklarında Osmanlı hükümetine sunduğu raporlarla çelişmektedir. Zira söz konusu raporlarda, olayların sorumlusu olarak doğrudan Ermeni komiteleri ve onları destekleyen dış güçler gösterilmiştir. Bu çelişki, Hepworth'un ABD'ye döndükten sonra kaleme aldığı eserde, gözlemlerinden çok kendi önyargılarını ve duygusal eğilimlerini yansıttığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hepworth, Amerikalı gazeteci Whitman ile birlikte Anadolu'da yaptığı seyahatte, Osmanlı yetkililerinin kendilerine hiçbir kısıtlama getirmediğini, nereye gittiklerine ve kimlerle görüştiklerine karışılmadığını açıkça ifade etmiştir.¹⁴³ Bu durum, Osmanlı hükümetinin olayları gizleme gibi bir çaba içinde olmadığını ve suçsuzluğundan emin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hepworth, kitabında kadın ve çocuklara dokunulmadığını da açıkça ifade etmekte; II. Abdülhamid'in doğrudan bir katliam kastı olmadığını belirtmektedir. Bu durumda, silahlı Ermeni çetelerinin saldırılarına karşı kendini savunan Müslüman halkın tepkisini "katliam" olarak nitelendirmek, objektiflikten oldukça uzak bir yorumdur. Oysa incelenen dönemde cereyan eden olaylarda asıl katliamı uygulayan tarafın Ermeni çeteleri olduğu, dönemle ilgili Osmanlı arşiv belgelerinde ve tarafsız yabancı kaynaklarda açıkça görülmektedir. Eğer Osmanlı Devleti'nin veya Müslüman halkın sistematik bir katliam niyeti olsaydı, Ermenilerin aynı bölgelerde yalnızca birkaç yıl sonra yeniden ayaklanacak ne gücü ne de cesareti bulmaları mümkün olmazdı. Sonuç olarak Hepworth'un o

¹⁴³ Hepworth, a.g.e., s. 338.

dönemde Amerika'da yaygın olan Ermeni propagandasının etkisinde kaldığı ve yazdığı kitapla bu propagandaya hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, tarih yazımında Batılı gözlemcilerin aktarımlarının mutlak doğru kabul edilmemesi gerektiği açıktır. Özellikle misyoner kimliğine sahip veya dönemin siyasi atmosferinden doğrudan etkilenen gözlemciler, olaylara kendi değer yargılarını ve ön yargılarını yansıtmışlardır. Hepworth'un anlatımlarında da gazeteci kimliğinden çok Hristiyan bir din adamının bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum, tarihin objektifliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle tarih yazımında kaynak çeşitliliği esas alınmalı; hem Osmanlı arşiv belgeleri hem de farklı uluslararası kaynaklar mukayeseli biçimde değerlendirilmelidir. Batı basınına ait haber ve yayınların eleştirel çözümlemesi yapılmalı; dönemin siyasi çıkarlarına hizmet eden söylemler dikkatle ayrıştırılmalıdır. Bu bağlamda, geçmişi anlamaya yönelik her çaba, sadece anlatılanları değil, anlatıların arkasındaki niyeti ve dönemin koşullarını da sorgulayan çok katmanlı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu çalışmada bu ilkeler dikkate alınmış ve özellikle Hepworth'un söylemlerinde görülen öznellik ve tarafsızlık vurgulanarak tarihî olayların değerlendirilmesinde tek taraflı anlatımların doğurduğu sakıncalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 Dahiliye Muamelat (DH. TMIK. M.): 10/44.
 Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3.): 450/49; 453/46.
 Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR. SFR. 1.): 112/23; 182/112.
 Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS): 29/86; 31/33; 66/21; 74/29; 2744/54;
 2758/5; 2770/2; 2805/1; 2812/4; 2834/61; 2859/63; 2889/82; 2889/89.
 Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.): 174/117.
 Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM.): 619/8; 694/2;
 694/7; 751/1.
 Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.): 15/30.

- Yıldız Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.): 20/38; 35/46.
 Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.): 45/55; 55/10.
 Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.): 8/82.
 Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.): 6/21; 50/46.
 Yıldız Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM.): 9/2.
 Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.): 130/10.
 Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT.): 15/164.
 Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES.): 77/7.
 Yıldız Sadaret (Y. PRK. A.): 10/42.
 Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y. A. HUS): 327/61; 338/100.
 Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.): 34/47.
 Yıldız Umumi (Y. PRK. UM.): 32/114; 33/33; 40/95-2.
 Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD.): 17/17.

Kitap ve Makaleler

Başkaya, Muzaffer, “Trabzon’da 1895 Ermeni Olayları ve İngiliz Basınına Yansımaları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 39 (Ocak 2017), s. 176-188.

Bilgin, Süleyman-Birinci, Ali Mesut-Demircioğlu, Sezgin-Karacakaya, Recep, *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon’da Ermeni Faaliyetleri I-II*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2007.

Birecikli, İhsan Burak, “Anadolu’da Bir Amerikalı Misyoner: Frederick Davis Greene ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, 5 (2016), s. 137-174.

Birecikli, İhsan Burak, “Birecik’te Uluslararası Krize Dönüşen Bir İhtida Hadisesi”, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu, II* (25-27 Mart 2016), Ankara 2017, s. 485-505.

Biröl, Nurettin, “1890-1900 Ermeni Ayaklanmalarının Erzincan’a Yansımaları ve İlk Ermeni İsyanları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/1 (2017), s. 21-34.

Çiçek, Rahmi, “Trabzon’da Ermeni Nüfusu ve 1895 Ermeni Olayları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16/1 (2001), s. 121-139.

Demirel, Muammer, “Rusya’nın Ermeni Meselesine Etkisi”, *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.

Demirel, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armenians*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Erdoğan, Dilşen İnce, “Ortak Yaşamdan Çatışmaya Türkler ve Ermeniler: Van Yetimhanesi Örneği (1896-1897)”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler II*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2009.

Eser, Feridun, *Ermeni Örgütleri ve Faaliyetleri*, Yason Yayınları, Ankara 2015.

Gazigiray, A. Alper, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, Gözen Kitabevi, İstanbul 1982.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Halaçoğlu, Ahmet, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)", *Belleten*, LXVII/250 (2003), s. 903.

Hepworth, George Hughes, *Through Armenia On Horseback*, E.P. Dutton & Company, New York 1898.

Hocaoğlu, Mehmet, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul 1976.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

Kansu, Aykut, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Karacakaya, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.

Karaçavuş, Ahmet, "1895 Trabzon Ermeni İsyanı ve İsyanlıkların Sosyo-Ekonomik, Siyasi, Kültürel Kökenleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19 (2015), s. 75-118.

Keskin, İshak, "1895 Ermeni Olayları ve Trabzon Hadisesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, I (25-26 Mayıs 2005), Trabzon 2007, s. 597-610.

Kodaman, Bayram, *Sultan II.Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

Kuzgun, Meral, "Ermeni Propagandası Çatısı Altında (1895-1896) Ermeni Olaylarına Genel Bakış ve Amerikan Kızılhaç Heyeti'nin Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, 2/60 (2014), s. 1087-1115.

Mangaltepe, İsmail-Karacakaya, Recep, *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

McCarthy Justin, "I. Dünya savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Yeni Türkiye*, 37 (Ocak-Şubat 2001), s. 474-483.

McCarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev. Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008.

Öney, Celal, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", *History Studies*, sayı 4/3 (Ekim 2012), s.137-151.

Öney, Celal, "Anadolu'da Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü", *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, 61 (Eylül-Aralık 2014), s.1477-1502.

Salt, Jeremy, *Emperyalizm, Evanjelizm ve Osmanlı Ermenileri*, çev. Kadriye Göksel, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015.

Şahin, Enis, "Arşiv Belgelerine Göre 1895 Trabzon Ermeni Olayları", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1/1 (2006), s. 123-140.

Şolt, Öznur, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Olayları 1895*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

Webb, Muhammed Alexander Russell, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, çev. Celal Emanet, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Yarcı, Güler, "Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 51 (2015), s. 237-299.

Yurdakul, İlhami, "Urfa'da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Aralık 2016), s. 136-144.

İnternet Kaynakları

https://en.wikipedia.org/wiki/James_Gordon_Bennett_Jr, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

<https://blogs.stockton.edu/anatolia/2014/05/05/george-hughes-hepworth/>, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

<http://famousamericans.net/georgehughesheworth/>, (Erişim tarihi: 18.08.2024).

EKLER

Ek 1: İnceleme konusu olan kitabın iç kapağı.

THROUGH ARMENIA ON HORSEBACK

BY
GEO. H. HEPWORTH

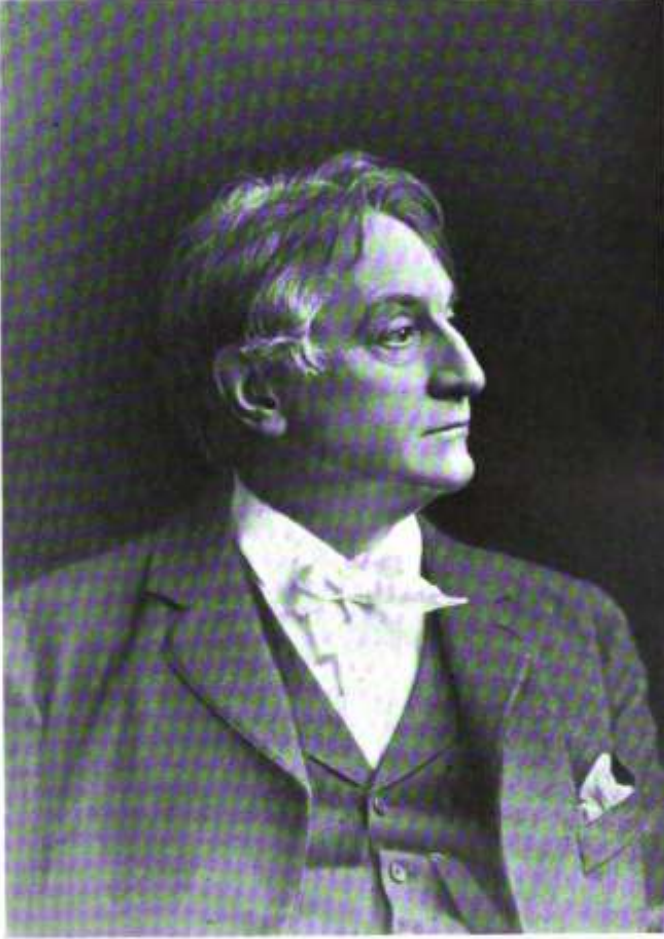

NEW YORK
E. P. DUTTON & COMPANY
34 WEST TWENTY-THIRD STREET
1898

UNIV. OF
CALIFORNIA

Ek 2: İncelenen kitabın yazarı George Hughes Hepworth.

2674

Geo. Hepworth

① Vakanüvis

Ek 3: Hepworth ve Anadolu seyahatindeki yol arkadaşları (Hepworth beyaz yakalı paltosuyla ortada, Whitman sağında, diğerleri ise onlara eşlik eden Osmanlı yetkilileri).

OUR TURKISH ESCORT.

Ek 4: Erzurum, Bitlis, Diyarbakir ve İskenderun valiliklerinden Hepworth ve Whitman'ın seyahatlerine dair Yıldız Sarayı'na gönderilen bir tahrirat. BOA, Y. PRK. UM. 40/95-2.

(Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu) Mabeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Celîlesine

Mösyö Hepworth Ermeni meselesine dâir gazetesine ahiren yazdığı bir mektûbda Ermeni İhtilâl Cemiyeti'nin müzâkerâtına dâir Ermeniler üzerinde tutulub sûret-i tercümesi cânib-i vilâyetden itâ olunan bir zabıtnâmeyi hülâseten bildirdikten sonra Ermeni hâdiselerinin zuhûruna ihtilâlcilerin sebep olduğunu ve İngiltere hükümetinin erbâb-ı mefâsidi memleketine kabul ve himâye etdiğini ve Rusya hükümetinin iğtişâşlar işine yaradığı için bunlara iyi bir nazarla bakdığını ve Berlin Muâhedesini olmasa ahvâlin böyle fena olmayacağını ve düvel-i mu'azzamanın beyhûde mevâ'idini Ermenilerin başına bela getirdiğini ve Ermenilerin Avrupa'nın teşvikâtına kapıldığını iş'âr etmiş ve bu da cümle-i muvaffakiyât-ı seniyye-i mülûkânenin olarak mûmâ-ileyhe beyân-ı teşekkür edilmiş olduğu ma'rûzdur ol bâbda fî 21 Teşrîn-i Sâni sene (1)313 (3 Aralık 1897) Erzurum'dan.

Diğer

Seyâhat-ı mezbûr hakkında refikimiz Mösyö Hepworth tarafından gazetesine yazılan mektûbda Kürtlerden asker teşkili bir lutf-ı Pâdişâhî olub kendileri dâima hâl-i vahşiyetde bulunagelmış iken bu sâyede ba'demâ kesb-i sulh hâl ile işe yarayacakları iş'âr edildiği arz olunur ol bâbda fî 3 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (15 Aralık 1897) Bitlis'den.

Diğer

Mösyö Whitman'ın gazeteye yazdığı mektûbda memâlik-i şâhânede Ermenilerin lisân ve mezheblerine Rusya'da olduğu gibi müdâhale olmayıp mekteblerinde serbestâne icrâ-yı tedrisât etdiklerini ve kiliseleri tecâvüzden masûn olub hatta Trabzon'dan Erzurum'a kadar yol üzerinde mevcûd birçok manastırların İngiltere, İrlanda, İspanya'da Katolik, Protestan ve Yahudilerin dâimî mazâlim oldukları zamanlarda bile Türkler tarafından muhâfaza olunarak bu güne kadar bâkî kaldıklarını ve Ermenilerin bir millet için zamân-ı kadimde mevcûd böylesine bir hükümetin bakiyesinden ibâret ve Avrupa'nın nisfî cesâmetinde araziye yayılmış ancak yarım milyondan ibâret bir cinsi olarak idâre-i müstakileye lâıyk olmadıklarını ve memâlik-i şâhânede idâreyi işkâl eden esbâbdan biri de ecnebî konsolosları olub bunların kendilerine sıfat-ı siyâsiye isnâdıyla idâre-i dâhiliyeye müdâhaleye kalkışdıklarını ve Protestan misyonerleri Ermenileri tebdîl-i mezhebe sevk edüb şimdiye kadar yirmi yedi bin nüfusu Protestan etdiklerini ve Kürtler eskiden hâl-i isyânda bulundukları

gibi elyevm de muhtâc-ı terbiye iseler de Hamidiye Alaylarının taraf-ı eşref-i Pâdişâhîye teşkilinden beri pek ziyâde kesb-i salâh etdiklerini iş'âr ettiği ve bu beyânât-ı hayırhâhâne ve bîtarafanesi cümle-i muvaffakiyât-ı zıllullahiyeden olmasıyla bundan dolayı taraf-ı âciziyeden kendisine beyân-ı memnûniyet olduğu arz olunur ol bâbda fî 5 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (17 Aralık 1897) Bitlis'den.

Diğer

Fî 8 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (20 Aralık 1897) Whitman ve refiki Hepworth zâten papazlık etmiş Ermeni muhibbi mutaassıb bir Hristiyan olduğundan en cüz'î şeyleri i'zâme ve aleyhimizde kullanması ve misyoner gibi müfsidlerden işitdiği şeylere hayalhânesinde vücûd vermeye meyyâldir şimdiye kadar gönderdiği makalelerde o derecede iltizâm-ı garazkârı eylememesi mahzâ muvaffakiyât-ı seniyye-i mülûkâne cümlesinden olarak taraf-ı âciziye edilen teşebbüsât ile mümkün olmuştur. Beyân buyurulan telgrafı ise âcizlerine göstermeksizin yazmış mezkûr telgrafı tekzîb etdirerek bugün kendisine diğer bir telgraf keşîde etdirdim. Bu telgrafda Kürdistan ahvâlinin vahâmeti hakkında akdemce birçok rivâyât mesmû'ı olmuş ise de tekmiî geçtiğimiz yerlerde emniyet ber-kemâl olub mahal-i asâyîş hiçbir şey meşhûdumuz olmadığını ve iğtişâşdan eser kalmayub ahvâl-i umûmiye-i mahalliye'nin celb-i memnûniyet bir sûretde olduğunu iş'âr etdi bu da hakk-ı âcizânemdeki ehâss-ı inzâr-ı hilâfet-penâhînin cümle-i tahbiyâtından olduğu ve her halde merhamet-i seniyye yegâne ilticâgâh-ı âcizânem bulunduğu arz olunur ol bâbda fî 12 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (24 Aralık 1897) Diyarbakir'den.

Diğer

Şimdi İskenderun'a muvâsalet olundu. 900 mil mesafe kat'ıyla sâhil-i bahre geldik. Kendi ta'yîn ettiğimiz tarîk üzerinde seyâhat etdik. Geçtiğimiz yerin cümlesinde her şeyi yolunda ve emniyet ve asâyîşi mükemmel bulduk. En son Ayıntab'a uğradık orada büyük bir Amerikan mektebi vardır ona dâir tahrirâtıyla ma'lûmât vereceğim me'alinde şimdi bir telgraf keşîde olunduğu ve seyâhate ve ahvâl-i memleket hakkında bu yolda hüsn-i şahâdetle nihâyet verilmesi cümle-i muvaffakiyât-ı seniyye-i Pâdişâhîden olduğu arz olunur ol bâbda fî 25 Kânûn-ı Evvel sene (1)313 (6 Ocak 1898) İskenderun'dan.

Extended Abstract

After the Treaty of Berlin, the Armenian Patriarch and the Dashnak and Hinchak societies acted in coordination and started a struggle to establish an Armenia on Ottoman lands. That's why they accelerated their work in all cities where Armenians were concentrated and especially in the six provinces where reforms were decided by the Berlin Treaty. However, in no province of Anatolia did Armenians outnumber Muslims in population. This was the point where the Armenians fell short of the Bulgarians, whom they took as an example in the revolutionary movement. At this point, according to the plans of the Committee members, it was necessary to remove the Muslim population from the region through acts of terror and intimidation, to ensure the majority of the population in favor of the Armenians, and at the same time, to ensure foreign support, the Western public should be convinced that the Armenians were massacred. Westerners were already approaching the issue from the perspective of religion. In this way, the Christian world was expected to support the oppressed Armenians who were supposedly massacred. Particularly in the Western media, which was fed by stories made up by missionaries in Anatolia, the hatred towards the Turks increased day by day, and thus the Western public opinion fell for this propaganda and supported the Armenians and took an attitude against the Turks. The Ottoman Empire was in a difficult situation in the face of this intense propaganda. Because the Western press had previously ignored the report submitted by the International Commission of Investigation and accused the Turks of massacres as a result of the black propaganda of missionaries and Armenian committees.

Wanting to get rid of this negative perception and slander in the West, the Ottoman Empire requested observers from Western countries to examine the events on site, but this initiative was not taken into consideration by the Westerners, who were caught up in the slander against the Turks. Sultan Abdulhamid II tried to prevent this black propaganda and unfounded news against the Ottoman Empire through diplomatic means. He even appealed to the Pope for this purpose. Although the lie that the Armenians were massacred was clearly revealed in the report prepared as a result of the research of the International Commission of Investigation established to investigate the Armenian events, the desired result in favor of the Ottoman Empire was not achieved as a result of the distortion of the facts by the Western press, and the lie that the Armenians were massacred, which was engraved in the minds of the Westerners with false news, could not be refuted to the extent desired. Thereupon, Sultan Abdulhamid II wanted to completely clear himself and the State from these ugly slanders by ensuring

that a reliable and influential Western journalist who could look at the events objectively saw the events on the spot. Meanwhile, some newspapers also published news in favor of the Turks. The *New York Herald* newspaper stated in one of its reports that the Turks were innocent in the Armenian issue. Sultan Abdulhamit II contacted Gordon Bennett, the owner of this newspaper, which published news in favor of the Turks, and offered him to investigate this issue on site. Bennett accepted this offer and appointed former Protestant Pastor George Hughes Hepworth, who worked as an editor in his newspaper, and Sidney Whitman, a reporter working in the same newspaper, for this task. After the escalating Armenian events in the Ottoman Empire in 1894, 1895 and 1896, upon Sultan Abdulhamid's invitation, as a representative of the New York Herald Newspaper, Hepworth visited the Eastern Anatolia Region, which he called Armenia, to find out the truth of these events and took notes of what he saw. His trip to Anatolia coincided with the last months of 1897. After returning to America, Hepworth compiled this trip into a book called "*Through Armenia on Horseback*" and published it in 1898.

Hepworth, as a Protestant clergyman rather than an impartial journalist, wrote a book entirely in Christian bigotry. The information included in the book is generally biased and one-sided, and is based on personal inferences rather than documents and real evidence, and mostly supports lies made up by Armenians. Although his trip to Anatolia lasted only two months, most of it spent on roads in poor condition in harsh winter conditions, and stayed in the places he stayed for a day or two at most, Hepworth made extremely assertive generalizations and inferences. Hepworth, who did not include the names of most of the people he interviewed about the events during his journey in his book, frequently violated the principle of impartiality in favor of the Armenians in his evaluations. In his discussions about the issue, he always evaluated the events in favor of the Armenians. While he did not believe the events told by the Turks based on documents, he unconditionally believed everything the Armenians told without evidence. At this point, it is understood that Hepworth was influenced by the slander-based Armenian propaganda that was widespread in America at that time and that he served this propaganda with the book he wrote.